

Bokrecensioner/
Book Reviews

Nelly Thüring

Malin Arvidsson: *Nelly Thüring. Teosof, feminist, socialist*. Stockholm: Makadam, 2024, 317 s. ISBN: 978-91-7061-463-7, inb.

Nelly Thüring (1875–1972) var en av de fem kvinnliga riksdagsledamöter som år 1922 för första gången tog plats i den svenska riksdagen. I sin roll som politiker intog Thüring en rad olika positioner i det offentliga och rörde sig mellan olika samhällsfrågor, intressen och förbund. Hon agiterade för socialismens idéer och kvinnans utökade rättigheter. Samtidigt var hon djupt influerad av sekelskifteskulturens esoteriska rörelse vars idéer fick bäring för hennes ideologiska och sociala engagemang. Fredsfrågan, nykterhetsrörelsen och vegetarianismen utgjorde därtill tre genomgående intressesfärer som upptog Thürings politiska tänkande. I sin politiska biografi över Thüring synliggör historikern Malin Arvidsson hur dessa olika verksamhetsområden löpte samman och formade Thürings tankegod, såväl som yrkesbana. Utifrån ett idéhistoriskt perspektiv kartlägger Arvidsson Thürings yrkesverksamhet, livsvillkor och drivkrafterna bakom hennes politiska och sociala engagemang.

Boken är just en yrkesbiografi och det är Thürings röst i egenskap av politiker i offentligheten som utgör dess huvudsakliga fokus. Med utgångspunkt i Thürings politiska yttranden och gärningar riktar Arvidsson ljuset mot de sammanhang i vilka Thürings idéer tog form och synliggör därmed den offentliga sfär genom vilken hon navigerade. Det är inte utan en medvetenhet om vardags- och familjelivets inverkan på Thürings politiska arbete som Arvidsson tar sig an uppgiften att skildra hennes liv i det offentliga. Uppgifter hämtade ur vardagslivet framträder i biografen som viktiga i förståelsen av Thürings yrkesbana – från anställningen på Industri- och slöjdtställningen i Malmö, till vägen in i fotografyrket och vidare mot riksdagsarbetet och socialdemokratin. Åtta kronologiskt strukturerade kapitel lotsar läsaren längs denna långa yrkesväg, mellan olika geografiska platser och verksamhetsområden.

Det övergripande syftet med biografen är tudelat. Å ena sidan avser Arvidsson att ”med Nelly Thüring som lins fokusera på socialdemokratiska kvinnors organisering för rösträtt och förbättrade livsvillkor” (13). Å andra sidan syftar biografen till att åskådliggöra hur Thürings teosofiska livsåskådning verkade i samklang med hennes politiska tänkande. Det långa tidsspann som biografen täcker bidrar till att, i ljuset av Thürings

verksamhet, synliggöra demokratiska, politiska och kvinnoemancipatoriska förändringar och strävanden över tid.

Således ger boken en idéhistorisk inblick i rösträttsfrågans skeenden och speglar utifrån Thürings karriär, hur kvinnans förutsättningar inom politikens sfär kom att utvecklas efter den allmänna rösträtten trätt i kraft. Teosofin och Thürings förhållande till de esoteriska tankeströmningar som under 1800-talets andra hälft introducerades i Sverige utgör den tematik som binder samman biografins kapitel. Alltigenom boken framkommer hur Thürings utopiska visioner om det universella broderskapets förverkligande kom att införlivas i den etiskt förankrade socialism hon förespråkade som politiker.

I de två inledande empiriska kapitlen skildras Thürings väg från enkla förhållanden på den skånska landsbygden till arbetet i en av Helsingborgs fotoateljéer. Med stöd i en opublicerad levnadsteckning över Thüring, författad av dennes son Nils, ger Arvidsson i dessa kapitel också en levande beskrivning av den unga Thürings allra första möten med teosofin och socialismen. Det var via en av fotoateljéns kunder som Thüring inledningsvis kom i kontakt med teosofin. I dess lära fann hon svaren på de existentiella spörsmål som alltsedan barndomens kristendomsundervisning följt henne. År 1900, tjugofem år gammal, flyttade Thüring till Lund och öppnade sin egen ateljé. Som yrkesverksam fotograf kunde hon själv förfoga över sina inkomster och biografins tredje kapitel synliggör bland annat fotografyrkets betydelse för Thürings fortsatta bana i livet. Under det nya seklets första decennium hann hon driva en framgångsrik firma, gifta sig, föda två barn, separera från sin make och flytta från Lund till Göteborg. Den mängd sammanhang och positioner som Thüring samtidigt kom att röra sig mellan och verka inom under denna period är imponerande. I Arvidssons återgivning av en sådan driftighet tecknas ett porträtt av Nelly Thüring i ständig rörelse, upptagen av och nyfiken på den omvandlingstid som utgjorde hennes samtid. Loger, ordenssällskap, kommittéer och klubbar av skiftande slag upptog Thürings tid. Särskilt märkbar blir denna rörelse mellan olika verksamhetsområden i bokens fjärde kapitel, "Grenar på samma träd: engagemang för nykterhet, vegetarianism, fred och kvinnors rösträtt i Göteborg 1911–1916". I takt med flytten till Göteborg tilltog Thürings inblandning i nykterhetsrörelsen, vegetarianismen, fredsrörelsen och den socialdemokratiska kvinnoklubben. Teosofin verkade som en viktig nod i det nätverk av aktiviteter som vid den här tiden upptog Thürings verksamhet. Själv beskrev hon socialismen, feminismen, nykterheten, vegetarianismen och fredsfrågan som just "grenar på samma träd". Arvidsson synliggör i sin analys av Thürings politiska uttalanden och skrifter hur de olika -ismerna ideligen korresponderade mot den livsåskådning hon funnit i teosofins lära.

Kapitlen om Thürings engagemang i kvinnoförbundets valkampanj och hennes väg till riksdagen utgör kärnfulla bidrag till den politiska idéhistorien. Här uppenbarar sig biografiskrivandets förmåga att fånga den rörelse och växelverkan som det politiska arbetet under Thürings samtid ofta innebar. Ur individens perspektiv framträder den överskridande och varierande position som det politiska engagemanget så ofta fordrade. Därigenom synliggörs också det handlande på vilket de samhälleliga förändringarna vilade. Arvidsson understryker inledningsvis hur den biografiska metoden kan bidra till den politiska idéhistorien och uppvisar alltigenom sin biografi hur ett fokus på individen, snarare än på själva organisationen eller institutionen, förmår fånga de politiska förändringarnas dynamiska förlopp och handlingarna där bakom. Således utgör Arvidssons arbete också exempel på den biografiska metodens potential inom den politiska historiens fält.

Nelly Thüring: Teosof, feminist, socialist är den första längre biografen som skrivits om Thüring och är utgiven i samarbete med publiceringsplattformen *Kriterium*. Arvidssons forskningsinsats är imponerande och är förankrad i ett kreativt arkivarbete genom vilket Thürings liv och gärningar bit för bit fogats samman. Trots biografins höga vetenskapliga kvalitet inbjuder boken, med sin följsamma struktur och tydliga avsikt, en bred krets av historieintresserade läsare. De många illustrationerna fyller alltigenom boken en viktig funktion, och verkar bland annat till att begripliggöra de visuella kulturer som omgav kvinnoförbundens verksamheter. Arvidssons kartläggning av Thürings politiska verksamhet bidrar med ny kunskap på flera olika plan. Genom Thürings livsverk täcker Arvidsson stora kunskapsområden av relevans för den politiska idéhistorien. Hon skildrar såväl det kollektiva arbetet bakom den socialdemokratiska kvinnans kamp för nya och förbättrade livsvillkor, som Thürings individuella väg in föreningslivet och partipolitiken. Teosofins innebörder för en sådan enskild väg löper som en röd tråd genom biografen och synliggör hur Thürings socialism alltigenom hennes liv var tvinnad med teosofins lära.

Maya Nomoto

Göteborgs universitet

The Arsenal of Eighteenth-Century Chemistry

Marco Beretta och Paoli Brenni, *The Arsenal of Eighteenth-Century Chemistry: The Laboratories of Antoine Laurent Lavoisier (1743–1794)*. Leiden-Boston: Brill, 2022, Nuncius Series: Studies in the Material and Visual History of Science, Vol. 10, 453 s. ISBN 978-90-04-40869-2, inb./ ISBN 978-90-04-51121-7 e-bok.

Antoine Laurent Lavoisier (1743–1794) er ikke bare en svært sentral aktør i den moderne kjemiens historie, men også en av få som har etterlatt seg en enorm samling av instrumenter, kjemisk apparatur og annet utstyr som fortsatt er bevart. Tidligere direktør for British Museum, Robert G.W. Anderson, beskriver samlingen som både den største og den viktigste av instrumentsamlinger fra opplysningstiden (XI). *The Arsenal of Eighteenth-Century Chemistry* av Marco Beretta og Paoli Brenna er både en rikt illustrert, detaljert katalog over bevarte gjenstander og en rik kilde til å forstå Lavoisiers eksperimentelle virksomhet i sin historiske kontekst. Takket være det mangeårige arbeidet til forfatterne, er verdifull informasjon fra Lavoisiers manuskripter og publikasjoner nå koblet til gjenstandene i samlingen. Dette gjør samlingen – og boken – spesielt verdifull for kjemihistorikere fordi denne epoken i vitenskapshistorien også kan studeres gjennom materiell kultur.

Lavoisier etterlot seg opprinnelig hele 10 000 kjemiske apparater, 4 000 mineraler og fossiler, 3 000 bøker og 50 esker med manuskripter. Samlingen ble konfiskert etter at han ble henrettet i 1794, men de fleste gjenstandene ble returnert til enken, Marie-Ann Paulze Lavoisier, to år senere. Paulze Lavoisier, som var en aktiv bidragsyter i mannens forskning, tok nå rollen som kurator for samlingen. Deler av samlingen ble også brukt av hennes nye mann, Lord Rumford, og gjenstander fra hans samling inngår også i katalogen over instrumenter og apparater. Samlingen har gjennom tiden blitt spredt over en rekke institusjoner i flere land, også i USA. Cornell University har fremdeles en stor, men uutforsket samling manuskripter, bøker og noen få instrumenter (ca 1 100 objekter). Den største delen av instrumentsamlingen (ca 600 gjenstander) er imidlertid bevart ved Musée des arts et métiers i Paris, men ifølge forfatterne er de tilfeldig oppstilt uten å bli satt i sin historiske og eksperimentelle kontekst. Målet med boken er å ”reconstruct the material context of Lavoisier’s experimental approach to chemistry” (113) for å bote på denne mangelen, samtidig som boken utgjør den første vitenskapelige katalogen over all bevarte instrumenter fra Lavoisier (XIII).

The Arsenal of Eighteenth-Century Chemistry består av to hoveddeler. Den første delen, som er forfattet av Beretta alene, plasserer Lavoisiers labora-

torium og eksperimentelle virksomhet i sin historiske kontekst, mens den andre delen, av Beretta og Brenna, inneholder en detaljert beskrivelse av Lavoisiers samling av instrumenter. Tidligere kataloger (fra 1794, 1836 og 1864) er også lagt ved for ytterligere dokumentasjon. Første del inneholder kapitler om kjemilaboratorier i Paris på 1700-tallet, Lavoisiers tilnærming til kjemisk instrumentmakeri, de ulike lokasjonene for Lavoisiers eksperimentelle virksomhet, kostnader knyttet til Lavoisiers laboratorium, samt et kapittel som diskuterer hvordan Lavoisiers rike instrumentsamling inngikk i en salongkultur der eksperimenter ble demonstrert – en oppgave der kona Paulze Lavoisier var sentral. Denne første delen i boken inneholder også korte biografier av Lavoisiers instrumentmakere. I andre del beskrives tekniske så vel som kontekstuelle detaljer for hver gjenstand, sortert etter om de var til bruk i metrologiske, astronomiske, fysiske, meteorologiske undersøkelser, samt gjenstander som ikke kan plasseres i noen av disse kategoriene.

For meg som kjemihistoriker med 1900-tallets kjemi som spesialitet, ble denne boken en rik inngang til å bedre forstå konteksten for den kjemiske revolusjon, som ofte behandles overfladisk i historiske oversiktsverk. Vi får et dyptgående og nyansert innblikk i kjemiske praksiser på 1700-tallet, for eksempel om hvilken rolle ild spilte i undersøkelsene og hvorfor glassmakeri var så viktig. Vi følger Lavoisier fra ung kjemisk spire som fikk opplæring fra storheter som apotekeren Guillaume-François Rouelle og den eksperimentelle fysikeren Abbé Nollet, men også hvilken betydning mindre kjente aktører som apotekeren Laurent-Charles de La Planche hadde på Lavoisiers arbeid.

Videre følger vi Lavoisiers reise gjennom de ulike laboratoriene han fikk satt opp i de residensene han hadde tilgang på, med konkrete eksempler på vanskeligheter han møtte med å kontrollere varme i sine eksperimenter, hvordan han tok i bruk blåserøret i sin virksomhet, og hvordan han fikk utviklet sin første versjon av det kjente gasometeret. Helt fra tidlig i sin karriere, ønsket Lavoisier å tilpasse metoder fra eksperimentalfysikken til kjemien. Som Beretta forklarer, mente Lavoisier at for at kjemien skulle kunne drives fremover som fagområde, måtte laboratoriepraksis endres. Hans bidrag til dette var å involvere ulike instrumentmakere, unge læresvenner og erfarne vitenskapsmenn fra andre fagområder. Beretta argumenterer for at Lavoisier gjennom dette bidro til å øke statusen til instrumentmakere og laboratorieassistenter, som nå ble uvurderlige medarbeidere i den nye kjemiens æra. Basert på en grundig analyse av de økonomiske sidene ved virksomheten, utfordrer også Beretta tidligere fortellinger som tillegger Lavoisiers rikdom stor betydning for hans laborativirksomhet. Tvert imot viser Beretta at Lavoisiers store ressurser spilte en sekundær rolle i forskningsprogrammet.

Boken, som er et resultat av mer enn 20 års arbeid, er intet mindre enn en imponerende kilde til ikke bare Lavoisiers samling, men til 1700-talls instrumenter generelt. Detaljrikdommen i beskrivelsene, de informative og velskrevne kontekstuelle tekstene og de mange kvalitetsfotoene fra samlingen gjør boken til et must for kjemihistorikere og andre vitenskaps-historikere som er interessert i materiell kultur.

Annette Lykknes

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Tillståndet

Anders Burman & Anna Victoria Hallberg (red.), *Tillståndet: Om postmodernismen och dess lärdomar*. Göteborg: Daidalos, 2025. 212 s. ISBN 9789171737113, hft.

I texten "Oundviklig men otillräcklig. Postmodernism vid svenska universitet" beskriver litteraturvetaren Anna Victoria Hallberg att när hon först stötte på den, under 1990-talet, så framstod postmodernismen som ögonöppnande, men svåränvänd och präglad av elitistisk jargong. Under 2000-talet såg hon dess stjärna dala inom akademien, samtidigt som den omtolkades i den mediala offentligheten. Trots att mycket av den initiala kritiken mot postmodernismen kom från vänster, har "PoMo" under de senaste åren alltmer betraktats som ett vänsterfenomen förknippat med wokeism, cancelkultur och identitetspolitik, åtminstone av högerdebattörer. Samtidigt har en av postmodernismens mest ihärdiga kritiker i Sverige, Lena Andersson, själv beskyllts för att vara en postmodern klimatförnekare.

Det finns alltså en del som behöver redas ut gällande fenomenet postmodernism. Avsikten med antologin *Tillståndet: om postmodernismen och dess lärdomar*, för vilken Hallberg delar redaktörskapet med idéhistorikern Anders Burman, är att "kartlägga, reflektera, nyansera, problematisera" och använda postmodernismen för att synliggöra olika aspekter av samtiden (13). Redaktörernas inledning skisserar postmodernismens framväxt under 1980- och 1990-talet och introducerar centrala teoretiker som Fredric Jameson och Jean-François Lyotard – vars *La condition post-moderne* (1979) inspirerat antologins titel – och gör den traditionella distinktionen mellan tre förståelser av postmodernismen: som estetik, tidsperiod och teoribildning.

Bokens två första kapitel (av sammanlagt sex) behandlar estetiken. Filosofen Sven-Olov Wallenstein adresserar postmodernism i bildkonsten,

medan litteraturvetaren Frida Beckman frågar sig om det finns en svensk postmodern litteratur. Sammantaget ges bilden att den postmoderna estetiken kännetecknas av eklekticism, historiska pastischer, att betona yta framför djup, samt att utmana distinktionen fakta och fiktion, och mellan högt (elitkultur) och lågt (populärkultur).

Wallenstein har skrivit en rik, lärd och tät introduktionstext full av referenser för den som vill leta sig vidare i ämnet. Han argumenterar för att postmodern bildkonst måste förstås mot bakgrund av 1960- och 1970-talens (huvudsakligen amerikanska) debatter om formalistisk konstkritik och minimalism. På 20 sidor nämner Wallenstein drygt 40 namn på personer som ges ingen eller knapp introduktion. Därtill används termer som det tyska "häftiga måleriet" och det italienska "transavantgardet" utan att dessa förklaras (21). Det gör texten till bokens mest svårtillgängliga. Trots att temat är postmodernism i bildkonsten illustreras inget av verken som nämns. Möjligen är detta ett medvetet val, då det konstateras att det språkliga kommit att dominera över det visuella i den postmoderna estetiken (33). Samtidigt hade det då varit välkommet att bokens enda bild: Sandro Botticellis inte så postmoderna *Venus födelse* (1486) som pryder omslaget gavs en (språklig) förklaring (av redaktörerna). Möjligen föreligger här någon postmodern finurlighet som helt undergår mig?

Även Beckman betonar att postmodern estetik huvudsakligen är amerikansk. I USA är postmodern litteratur ett etablerat begrepp, förknippat med författare som Paul Auster och Thomas Pynchon. I deras böcker finner vi opålitliga berättare, metafiction och identitetsupplösning. Hur ser det då ut i Sverige? Utifrån Victor Malms avhandling *Är det detta som kallas postmodernism?* (2019) samt två studier av Bo G. Jansson finner Beckman att inget av de exempel som tas upp "är helt och hållet postmodernt" (56). Utifrån Malms avhandling menar Beckman att inflytandet på svensk litteratur är "poststrukturalistiskt snarare än ... postmodernistiskt" (69). Att så är fallet är "uppenbart" för Beckman, dock inte för mig, men det tycks handla om att exempelvis Katarina Frostensson använder poststrukturalistiska teoretiker i sin poesi. Jag hade gärna sett en förklaring av vad Beckman menar att skillnaden mellan poststrukturalism och postmodernism består i.

Vidare tar Beckman upp Kerstin Ekmans *Grand Final i skojarbranschen* (2011) som ett möjligt exempel på postmodern litteratur, då den tycks behandla temat identitetsupplösning. Dock visar det sig att bokens "huvudtema är egentligen inte subjektets och författarskapets gränsland på ett existentiellt plan" (56). Gränsen mellan fiktion och verklighet utmanas aldrig i grunden. Ekman klarar sig från att stämplas som PoMo. Här kan man förstås fråga sig om inte andra exempel kunnat ge ett annat utfall, men det hade å andra sidan inte spelat någon roll då Beckmans huvudtes

är så pass vag: ”jag är inte så säker på att det finns någon bredare postmodern litteratur i Sverige” (56). En tes hon i princip själv underkänner då hon också slår fast att: ”Kanske är det omöjligt att bestämma vad postmodernismen är eller var” (73).

Postmodernismen som tidsperiod behandlas av sociologen Olof Hallonsten, vars kapitel tecknar sociologins historia samtidigt som det adresserar olika sociologiska försök att karakterisera den tidsperiod vi lever i, och som sägs ha börjat runt 1960. Vid den tiden bryter sociologin med funktionalismen, vilket öppnar upp för nya tolkningar och modernitetsteorier framförda av exempelvis Jürgen Habermas, Anthony Giddens, Ulrich Beck, Peter Wagner och Zygmunt Bauman. Även om dessa är överens om att samtiden är postindustriell, präglad av globalisering, ökad informationstillgång, högre utbildning och en växande tjänstesektor, är de inte överens om huruvida tidsperioden bäst benämns som senmodernitet, postmodernitet, reflexiv eller flytande modernitet. Etiketten är förvisso mindre viktig. Det intressanta är hur vi förstår moderniteten och hur vår egen tidsperiod förhåller sig till den. Nämnade sociologer tycks överens om att moderniteten präglats av en övertro på framsteg, vetenskap, upplysning och förnuft. Genom inte minst Karl Marx och Frankfurtskolan har dock dess negativa sidor i form av alienation, anomi, avförtrollning, det instrumentella förnuftets dominans och teknikens negativa konsekvenser framhävts. Dessa aspekter har ovan nämnda sociologer byggt vidare på och nyanserat.

Även om vi inte vill kalla tidsperioden vi lever i för ”postmoderniteten”, är det med utgångspunkt i den som den postmoderna teoribildningen bör förstås. Denna behandlas av redan nämnda kapitel av Hallberg, samt av vetenskapsteoretikern Johan Söderberg och idéhistorikern Henrik Bohlin. Bohlins bidrag söker en vetenskapsteoretisk position mellan två extremer: det positivistiska idealet om värderingsfrihet och objektivitet, respektive den ”i bred kultursidesbemärkelse” (80) postmodernistiska position som förkastar objektivitetsidealet, betonar perspektivism och, enligt dess kritiker, leder till att politiska värderingar styr forskning och högre utbildning.

Bohlin tar fasta på begreppen relativism, emancipation och värderingsfrihet. I Max Webers följd bör vi, enligt Bohlin, komplettera sistnämnda begrepp med ”värder relevans”. Bohlin menar att även om värderingsfrihet är ett bra ideal, så är det omöjligt att upprätthålla. Själva idealet är paradoxalt nog en värdering i sig. Att välja forskningsämne är dessutom en värdering gällande vad som är värt att undersöka. Därtill kommer en uppsättning värder relevanta metodnormer. Att värderingar måste förekomma betyder dock inte att de ska styra en studies resultat vilket, enligt Bohlin, ibland är fallet med emancipatorisk forskning, som ofta anses

postmodern. Vi ska dock inte likställa dessa, menar Bohlin, och lyfter fram exempel på feministisk och marxistisk emancipatorisk forskning som kritiserat den postmoderna relativismen, vars problem är att den inte pekar ut någon riktning för emancipationen. Det innebär att den likaväl kan användas av en makt- och vetenskapskritisk vänster som av Trump-administrationen.

Bohlin landar i ”att objektivitetsbegreppet är nödvändigt om makten ska kunna ställa till svars” (98), vilket är en slutsats jag inte kan se att hans kapitel leder till. Det förtar dock inte att det är en tänkvärd text som jag gärna hade satt mina studenter att diskutera. Detsamma gäller Söderbergs bidrag, som är bokens mest samtidsrelevanta och genom en politisk läsning kopplar samman postmodernismen med de samtida fenomenen post-sanning och kulturkrig.

Kunskapsrelativism har länge beskrivits som något som karakteriserar den postmoderna vänstern, men de senaste åren har en förändring inträffat. Relativism företräds nu främst av en ytterhöger som präglas av inte bara vetenskapskritik, utan konspiracism. Med Söderbergs ord är postmodernismen ”en röd-blå röra” (106). För att bringa reda i den polemiserar han mot den kritik som riktats mot postmodernismen från högerkritiker som Stephen Hicks, Svante Nordin och huvudsakligen Johan Lundberg. För att framställa postmodernismen som vänster tenderar högerkritikerna att nedtona att postmodernismen på väsentliga områden skiljer sig från marxismen, som hyser stor vetenskaps- och framstegsoptimism. Därtill tenderar postmodernister att, liksom högerliberaler, vara kritiska mot samhällsplanering, social ingenjörskonst och totalitarism. Högerkritiken av postmodernismen är alltså något slängig och selektiv. Den ignorerar ofta kritiken mot postmodernismen som kommit från vänster. Högerkritikerna tenderar alltså att använda PoMo som etikett för allt de ogillar.

Som helhet ger antologin en översikt av postmodernismens olika aspekter och en välbehövlig reflektionsbakgrund för att utvärdera den, både som historiskt fenomen och som samtida kulturkrigsbegrepp. Sammantaget tycks postmodernismen ha fått oss att reflektera djupare över vad som karakteriserar den tid vi lever i; förhållandet mellan konst, vetenskap och politik; värderingars och etikens roll i vetenskapen; och relationen mellan makt och vetande. Allt detta ska vi tacka den för. Samtidigt sörjer väl få att dess storhetstid sedan länge är över, men vi är många som längtar efter nya lika vågade teorier som aspirerar på att begripliggöra vår krisdrabbade samtid.

Bruno Hamnell

Stockholms universitet och Lunds universitet

Den manliga smärtan

Claes Ekenstam, *Den manliga smärtan: Mäns erfarenheter av trauma och andra själsliga lidanden i historien och vår samtid*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2024. 482 s. 2024. ISBN 978-91-7844-550-9, inb.

I boken *Den manliga smärtan. Mäns erfarenheter av trauma och andra själsliga lidanden i historien och vår samtid* vill idéhistorikern och kroppspsykoterapeuten Claes Ekenstam redogöra för traumabegreppets idéhistoria, mer specifikt beskrivet är det ”mäns erfarenheter av psykologiska trauman och det därtill knutna begreppet PTSD, post-traumatiskt stressyndrom” (12), som behandlas. Ekenstam menar att med Rysslands invasion av Ukraina och den smärta och de trauman som kriget orsakar är ämnet mer aktuellt än någonsin. Trots att vi har börjat prata om trauma och PTSD i större utsträckning än tidigare är dock kunskapen fortfarande låg, enligt Ekenstam, särskilt när det gäller män och trauma. Därför vill Ekenstam både sprida kunskap om mäns smärta och trauman och samtidigt problematisera den dualism mellan kropp och själ som han menar länge har varit vanlig i västerländska kulturer. Skälet till att fokusera på just *män* och trauma/PTSD beror, enligt Ekenstam, på att det varit ”tabubelagt att tala om män som våldsoffer” (22) eller att prata om män och smärta men också på att kvinnors trauman har beskrivits i mycket större utsträckning än mäns. Detta är något jag återkommer till nedan.

Boken är gedigen, den består av 480 sidor och det märks att Ekenstam kan sitt ämne. Boken innehåller sammanlagt tio kapitel, som behandlar olika aspekter av trauma/PTSD. Efter det inledande kapitlet som redogör för bokens innehåll och varför detta tema fokuseras så behandlas i kapitel två berättelser från första världskriget med utgångspunkt i några kända romaner, bland annat Eric Maria Remarques *På Västfronten intet nytt* (1929) samt Peter Englund's *Stridens skönhet och sorg: Första världskriget i 212 korta kapitel* (2008). Kapitel tre och fyra belyser traumabegreppets idéhistoria och hur begreppet har kommit att teoretiserats, medan kapitel fem behandlar andra världskriget och berättelser om soldaters trauman av kriget. I det efterföljande kapitel sex är det i stället Vietnamkriget i relation till trauma som tas upp medan det sjunde kapitlet diskuterar Ernest Hemingways, och hans familjs, relation till trauman. Därefter följer två kapitel baserade på intervjuer som Ekenstam gjort tillsammans med kollegor och som av olika anledningar inte blivit publicerade tidigare. Dessa kapitel handlar om norska mäns erfarenheter av våldtäkt och svenska mäns erfarenheter av vardagligt våld. Boken avslutas med ett kapitel som diskuterar vad trauma gör med människan och vad vi kan göra för att behandla det.

Det är ingen tvekan om att detta är ett ämne som ligger författaren varmt om hjärtat och som författaren har mycket kunskap i. Boken är välskriven och diskuterar kunnigt och initierat manliga trauman, vad det kan ge upphov till och i slutet även hur det kan behandlas. Flera kapitel innehåller skildringar av intressanta fall av trauman och PTSD och sammantaget skapar de många skildringarna av mäns trauman i krig en stark känsla av hur vansinnigt det är med alla dessa meningslösa krig där soldater offras eller utsätts för krigets alla omänskligheter. För den som är intresserad av soldaters upplevelser av första och andra världskriget, Vietnamkriget eller de många olika turerna kring Hemingways barndom eller hans egna barns uppväxt kan jag därför rekommendera denna bok.

Ekenstam är ju både docent i idéhistoria och verksam som kroppssykoterapeut och ibland blir framställningen lite splittrad mellan dessa perspektiv. Vissa kapitel hade tjänat på att redigeras lite hårdare. Det blir exempelvis ganska många och likartade beskrivningar av första världskrigets skyttegravar, andra världskrigets trauman eller av olika turer kring Hemingways barndom, hans egna barn och de trauman som har följt i familjens spår. Dessa historier är ju inte heller nya, och i boken baseras skildringarna på tidigare romaner, biografier och annan forskning. Det är därför synd att inte exempelvis kapitel åtta och nio som bygger på intervjuer från Ekenstams tidigare forskningsprojektet får ta större plats. Dessa kapitel är de kortaste i boken. Här finns dock många intressanta uttalanden och beskrivningar av män, våld och trauma, som jag gärna hade velat se en mer utförlig analys av och det hade varit intressant att diskutera dessa i relation till den historia som skrivits fram i de tidigare kapitlen.

Som idéhistoriker saknar jag dessutom ett tydligare idéhistoriskt perspektiv där just synen på män, manlighet och trauma och hur detta har utvecklats och förändrats hade fått ta en större plats. Den analys som görs tenderar att försvinna i de många berättelserna om erfarenheter av trauma. I kapitel tre diskuteras till exempel, med referens till historikern George Moss, hur det under det tidiga 1800-talet uppstod en form av "militaristisk manlighet" (98) där manlighet blev lika med styrka och lojalitet och framställdes som motsatsen till omanlighet. Ekenstam skriver här att "fenomenet granatchock var därför genom sin blotta existens ett hot mot cementerade föreställningar om patriotiska och viljestarka män" (99). Här, och på flera andra ställen, hade jag gärna sett en utvecklad diskussion av hur denna militäriska manlighet gick ihop med erfarenheterna av trauma och PTSD. Hur kan vi förstå detta och hur har läkare och andra sett på de män som uppvisade tydliga trauman?

Som skäl till att fokusera på just män och trauma anges att kvinnor och trauma har behandlats i mycket större utsträckning samt att manlighet historiskt främst har kopplats till begrepp som är raka motsatsen till

smärta och lidande, till exempel styrka, mod och självkontroll. Även om manlighet främst har kopplats till sådana egenskaper så har denna koppling även problematiserats. Historisk genusforskning, till exempel den sedan 1990-talet framväxande mansforskningen, samt de många verk som hänvisas till i boken, visar ju just att manlighet också varit kopplat till smärta och lidande och att män kan gråta, vara känsllosamma och känna en rad olika känslor. Att Ekenstam vidare hävdar att delar av genusforskningen och kvinnorörelsen inte har velat erkänna att manlighet kan vara lika med utsatthet eller sårbarhet och hänvisar till ett uttalande vid ett genusvetenskapligt seminarium i början av 2000-talet, där någon ska ha uttryckt att ”män över huvud taget inte hade några känslor” (25) samt till Eva Lundgrens utredning *Slagen dam*, som kom 2001, är därför problematiskt. Visserligen stämmer det säkert att det har funnits sådana åsikter, men att inte också nämna eller lyfta fram all den genusvetenskapliga forskning som har ifrågasatt sådana föreställningar och som har forskat om manlig vänskap, män och känslor eller män och faderskap känns därför lite märkligt. Min erfarenhet är dessutom att män, manlighet och känslor är ett återkommande ämne inom genusforskning och att med de senaste decenniernas framväxt av alltmer radikala antifeministiska mansgrupper på internet har sårbarhet och mäns känslor av utsatthet lyfts fram än mer. Därför håller jag inte heller med om referensen till Greta Schüldt som i *Dagens Nyheter* (17/12, 2022) menar att män inte vågar skriva om manlighet och sårbarhet (25). Därmed inte sagt att det inte är viktigt att lyfta fram manlighet och trauma eller att det inte fortfarande kan vara provocerande att visa på mäns sårbarhet.

Trots dessa invändningar vill jag avsluta med att lyfta fram att boken innehåller många intressanta historier och berättelser om hur män har upplevt krig och vilka trauman det har skapat, och behovet av att erkänna och behandla trauma och PTSD. Den kunskapen är samtidigt både ständigt aktuell och mer viktig än någonsin.

Helena Hill

Södertörns högskola

Tidens återkomst

Anders Ekström, *Tidens återkomst. Pompeji, Johnstown, Fukushima*. Malmö, Ellerströms förlag, 2025, 259 p, ISBN 9789172477674, inb.

Sedan 1990-talet har frågor som rör tid och temporalitet fått allt större uppmärksamhet inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Modernitetens förståelse av tid som en linjär framåtskridande rörelse i riktning mot en öppen och obestämd framtid har enligt många tongivande forskare förlorat sin giltighet och gått under. Detta i takt med att en ny temporal ordning har utformats som har öppnat upp för etableringen av en betydligt större mångfald av överlappande temporaliteter, tidsskalor och tidsrytmer. Tiden, så som moderniteten definierade dess mening, rytm och riktning, är ur led. Villkoren för hur vi erfar, förstår och beskriver tid, och således för hur vi orienterar oss i tillvaron, har förändrats. Det rör sig här om stora frågor med politiska, etiska och existentiella implikationer. Ett viktigt bidrag till detta växande och vittförgrenade forskningsfält är Anders Ekströms bok *Tidens återkomst. Pompeji, Johnstown, Fukushima* (2025).

I Ekströms blickfång står klimatkrisens fundamentala inverkan på förståelsen och upplevelsen av tid. Han driver tesen att den stora politiska, vetenskapliga och mediala uppmärksamhet som har riktats mot klimatkrisen under de senaste två decennierna har öppnat upp för en genomgripande omvälvningsprocess som han med inspiration från historiefilosofen Reinhart Koselleck betecknar som *temporalisering* (ty. *Verzeitlichung*). Ekström tillskriver emellertid begreppet en annan innebörd än Koselleck och vidareutvecklar i det avseendet dennes historieteori. För Ekström syftar temporalisering inte på utformningen och etableringen av modernitetens linjära tids- och historieförståelse, utan på en senmodern kulturell process genom vilken modernitetens temporala kategorier, distinktioner och begrepp har satts i rörelse, ifrågasatts och berövats mycket av sin forna mening. Det tidiga 2000-talets intensiva kunskapsproduktion om människans ingrepp i jorden och dess påverkan på planetära processer, har, menar Ekström, varit av avgörande betydelse.

Bokens första tjugo sidor ägnar Ekström åt att historieteoretiskt ringa in och precisera bokens tematik och relevans och samtidigt skissera den fond mot vilken de empiriska analyserna ska ställas. Han lyfter fram tre historieteoretiska aspekter som särskilt relevanta för att djupare förstå klimatkrisens temporala återverkningar:

För det första har klimatkrisen aktualiserat frågor om intertemporalitet, det vill säga om olika historiska tidens närvaro i och inverkan på vår egen samtid. Händelser i det förflutna bildar, menar Ekström, "ett levande

arkiv som plötsligt kan aktiveras och ingripa i nuet, till exempel när isarna smälter eller uppvärmningen ackumuleras till tröskelnivåer och frigör utsläpp som lagrats under jordytan i århundraden.” Klimatkrisen har således löst upp modernitetens skarpa distinktioner mellan det förflutna, nutiden och framtiden.

För det andra har kunskapsproduktion om klimatkrisen medfört att ”den epistemologiska gränsen mellan processer i naturen och kulturen blivit allt svårare att upprätthålla”. Naturens och människans/samhällets historia, vilka under större delen av 1900-talet uppfattades och studerades som två skilda kunskapsområden, har under de senaste decennierna flätats samman. Därmed har det kunskapsteoretiska fundamentet för det moderna historiebegreppet krackelerat. ”Det är med andra ord”, klargör Ekström, ”i överlappningarna mellan natural- och kulturhistorien som den nya tidserfarenheten har sin genealogi.”

För det tredje har klimatkrisen ställt djupt rotade uppfattningar om naturens och kulturens olika rytmer i blixtbelysning. Inte heller här kan några distinktioner vidmakthållas. Kulturen uppfattas inte längre på ett entydigt sätt stå för flyktighet och temporal acceleration. Omvänt gäller att förståelsen av naturen som trögrörlig inte kan upprätthållas. Om något så har klimatkrisen blottlagt hur händelser i naturen så som jordbävningar och flodvågor blixtsnabbt kan gripa in i samhällets ofta invanda tidsrytm. Inför naturens acceleration står samhället ofta utan beredskap. Effekterna av sådana temporala kollisioner tenderar att bli katastrofala.

Den mångtidslighet, temporala dynamik och gränslöshet som utmärker senmoderniteten har, menar Ekström slutligen, givit upphov till nya diskurser och begreppsbildningar. Ett av de mest centrala och betydelsebärande är begreppet antropocen, vilket har öppnat upp för nya periodiseringar av det förflutna.

Mot bakgrund av dessa historieteoretiska reflektioner preciserar Ekström så bokens syfte och empiriska fokus. Han väljer att rikta särskild uppmärksamhet på naturkatastrofer, vilket motiveras med att de tar sig uttryck dels som ”explosiva händelser i samtiden”, dels som ”långsamma och kopplade processer med en svårbestämd varaktighet i tid.” I blickfånget står en rad nedslag i eftervärldens tolkningar och beskrivningar av tre naturkatastrofer som drabbat samhällen på olika håll i världen och under olika tidsperioder: Vesuvius utbrott och ödeläggningen av Pompeji (år 79), översvämningen av Johnstown (år 1889) samt jordbävningen och den efterföljande flodvågen som orsakade kärnkraftsolyckan i Fukushima (år 2011). Konkret rör det sig om en analys av katastrofernas verkans- och receptions historier i syfte att, som Ekström skriver, ”utveckla en historisk förståelse av det sökande efter bilder och formuleringar av komplexa tids-

sammanhang som pågår i samtiden.” Det är ett ambitiöst projekt och Ekström har på det hela taget lyckats väl.

Som underlag för de empiriska analyserna, vilka är fördelade på drygt trettio korta kapitel, fungerar berättelser och bilder ur katastrofförmedlingens konfliktfyllda och mångtydiga historia – i allt väsentligt den västerländska. Exempelen är många och hämtade ur en mängd olika källor och genrer. På några håll tenderar framställningen att bli mycket detaljerad och ibland separerad från den historieteoretiska fond som skisserats i bokens inledning. Men som helhet betraktat rymmer den empiriska delen en mängd tankeväckande reflektioner och resultat av övergripande historieteoretisk betydelse, men också av allmän kultur-, idé- och mediehistorisk relevans.

Jag fastnade särskilt för Ekströms insiktsfulla resonemang om hur nuets autenticitet och autenticering har varit en återkommande fråga i den västerländska katastrofförmedlingen under mycket lång tid. Den moderna förståelsen av katastrofer som temporala brytpunkter, det vill säga skeenden då (nu)tiden plötsligt stannar upp för att sedan ta en ny riktning, kan, menar Ekström, spåras tillbaka till antiken. Plinius den äldres framställning av Vesuvius utbrott, så som dessa förmedlades i två brev omkring tjugo år efter katastrofen, ges en särställning i katastrofförmedlingens historia. I dennes redogörelse formulerades, poängterar Ekström, ”på samma gång urkatastrofen och katastrofens mallar.” I sin strävan efter att förmedla bilden av katastrofen som ett autentiskt nu åberopade Plinius ”det autentiska vittnet” och ”kroppens universella förnimmelser”. Hundratal år senare, i samband med översvämningen i Johnstown 1889, skulle nuets autenticitet fortfarande understrykas, men då med hänvisning till de bilder av katastrofens autentiska nu som ansågs kunna fångas in med hjälp av den nya kameratekniken. Denna djupt rotade och historiskt utformade strävan att nå och förmedla ett autentiskt nu skulle också, hävdar Ekström, bilda en grundförutsättning för den moderna presentismens ”tendens att låta nuet expandera till den punkt där historien och framtiden upphör att existera.”

Uppkomsten och den globala etableringen av den starkt digitaliserade ”monitorkultur” som idag präglar katastrofförmedlingen har emellertid gjort frågan om nuets autenticitet djupt problematisk och kanske rentav obsolet. Formatet för dagens online-rapportering kännetecknas nämligen, påpekar Ekström, av andra och betydligt mer komplexa temporala register än de mallar för katastrofförmedling som låg till grund för modernitetens mediasystem. Genom ”publiceringsrutiner och hektiska uppdateringsfrekvenser, tidsorienterade mallar för publika tilltal, fördröjningseffekter och teknisk eftersläpning i gränssnittet, rutiner för arkivering, kopiering och historisk rekonstruktion” flätas olika temporaliteter samman,

skriver Ekström. Snarare än ett autentiskt nu, i betydelsen verkligt, entydigt och stabilt, har online-rapporteringen av naturkatastrofer, med dess mångfald av överlappande tidsskalor, rytmer och prognoser bidragit till en splittring av nuet.

Ekströms bok har många förtjänster och styrkor. Men man kan alltid önska sig mer. Jag hade till exempel gärna tagit del av en samlad och mer ingående diskussion av de olika temporalitets- och historieteoretiska perspektiv som utvecklats av tongivande forskare som exempelvis Aleida Assmann, Francois Hartog och Hartmut Rosa. Ekström nämner givetvis samtliga tre, men utan att närmare positionera dem i förhållande till varandra och till sin egen studie. En mer renodlad historiografisk diskussion hade möjligen skapat ytterligare skärpa åt Ekströms historieteoretiska reflektioner.

Vidare fokuserar Ekström på det han betecknar som "västerländsk katastrofförmedling". Jag hade gärna sett en mer ingående och kritisk problematisering av just det "västerländska" i katastrofförmedlingens historia. Vilka eurocentriska och koloniala epistemologier och diskurser ligger inbäddade i medieringen av katastrofers tidslighet? Hur har dessa inverkat på framställningarna av katastrofdrabbade samhällen och människor utanför den "västerländska" sfären. Vems tid och historia är det som skildras och på vilka sätt? Innebär temporaliseringen i klimatkrisens spår samtidigt en ny form av temporal kolonisering, det vill säga en värderande organisering och hierarkisering av den lidande Andres tid, tidsskalor, tidsrytm och historia?

Mina önskemål om mer ingående historiografiska diskussioner och positioneringar samt tydligare kritiska problematiseringar av de konstellationer av kunskap, makt och sätt att bedriva politik som ligger till grund för den västerländska katastrofförmedlingen förtar inte den stora behållningen av att läsa Ekströms uppslagsrika bok. De många insiktsfulla historieteoretiska reflektionerna, vilka dessutom förmedlas genom ett kreativt språkbruk, öppnar upp för nya viktiga perspektiv på samtiden, samhället och dess många antropocena sårbarheter.

Christopher Collstedt

Stockholms universitet

Den akademiske Tegnér

Olle Ferm, Bo Lindberg och Gunhild Vidén (red.), *Den akademiske Tegnér*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2025. 286 s. ISBN 978-91-88763-59-4, hft.

Författaren till det ”Det eviga”, Esaias Tegnér, känd som poet och kulturpersonlighet, sökte sig mot den transcendentala verkligheten, idéernas oföränderlighet och odödlighet. En mer förbisedd sida är Tegnér som akademiker och hans latinska författarskap. Hösten 1799 skrevs han in vid Lunds universitet, disputerade pro gradu 1802 på en avhandling om skrattets orsak, senare samma år även för docenttiteln på en dissertation om Aisopos fabler. Följande år blev han docent i estetik, för att sedan utnämnas till tillförordnad professor 1808 i samma ämne. För att meritera sig för prästbanan disputerade han i teologi 1811 på en avhandling om gnosis, prästvigdes året därefter och utnämndes till professor i grekiska. Återstoden av tiden i Lund verkade han som professor, till 1826 då han lämnade den akademiska bondbyn för att beträda biskopsstolen i Växjö.

Den akademiske Tegnér (KVHAA Konferenser 114, 2025) är en antologi baserad på ett symposium som hölls i Stockholm våren 2023, där just Tegnérns akademiska verksamhet avhandlades. Vad som i denna konferensrapport särskilt lyfts fram ur kunskapens dunkel är Tegnérns latinska texter från tiden i Lund, dissertationer, orationer och andra akademiska lärodomsprov skrivna i samband med disputationer, befordringar och akademiska högtider. Närmare bestämt finns det 20 texter på latin bevarade, vilka speglar hans akademiska karriär och ger inblickar i hans filosofiska, estetiska, filologiska och teologiska tänkande. Volymen ger därmed också en belysning av dissertationsgenren (som under senare tid rönt ökat intresse inom forskningen) och samtidens syn på de klassiska språken, latinet och grekiskan. Den akademiske Tegnér verkade vid en tid, som Bo Lindberg visar, då nyhumanismen lyfte fram antikens språk och idévärld som bildningsideal, samtidigt som latinet började tappa mark som vetenskapens och bildningens språk, men ännu var centralt i akademiska ceremonier och skrifter. Som ett försvar av de klassiska språken sade Tegnér i ett tal vid Växjö gymnasium 1837, att de visserligen varken kan kokas eller ätas, varken kan användas för att bygga tröskmaskiner, väderkvarnar eller provinsialbanker. Men de borde väl ändå, frågade han retoriskt, kunna utveckla och stärka de mänskliga anlagen? (32) Tegnér som grecist och hans dissertationsöversättningar behandlas ingående av Johanna Akujärvi. I den grekiska kulturen såg Tegnér mänskligare drag, i motsats till romarnas råhet. Latinet var hjältarnas och kraftens språk. Latinets härs-kareord, skrev han i dikten ”Språken” (1817), var ”skarp som rasslet af

hårdade klingor" (27). Även om latinet saknade grekiskans estetiska förfining, hade det likafullt ett pedagogiskt värde. Hans eget latin, konstaterar Hans Helander, är glasklart och elegant, ciceronianskt och klassiskt, och med synonymanhopningar och liknelser skänker han livlighet åt texterna (48).

Förutom förhållandet till de klassiska idealen, Tegnér's hantering av antika ämnen såsom Aisopos fabler (Erik Zillén), Platons poetik (Monika Asztalos), den romerska litteraturen (Martina Björk) och gnosticismen (Sten Hidal), ger volymen åtskilligt stoff för att placera in honom i tidens idéhistoriska huvudlinjer. Tegnér navigerade mellan upplysningens "torra och hjärtlösa materialism" och romantikens "huvudlösa svärmeri", som Olle Ferm poängterar (211) i en uppsats om Tegnér's politiska uppfattningar. Tegnér talade för politiska-sociala förändringar i liberal anda. Idéhistoriskt intressant, där Tegnér själv blir något av en lärdomshistoriker, är hans svar på magisterfrågan 1802 (se Bo Lindberg), som rörde ifall lärdomen och vittherheten skulle växa lika mycket under det kommande århundradet som de gjort i det föregående, det vill säga, frågan om framsteget i historien. Den 19-årige Tegnér hade fått sig tilldelad uppgiften att svara jakande på frågan. Med tillförsikt såg han på lärdomens tillväxt det kommande århundradet. Vidskepelsen hade minskat, hjälten Napoleon hade återställt ordningen i Frankrike efter den franska revolutionens kaos och Kants kritiska filosofi hade förnyat filosofin. Tegnér's filosofiska intressen behandlas för övrigt av Henrik Lagerlund som sätter in honom i tidens förändrade filosofiska landskap. Tegnér studerade filosofi vid en tid då Kant hade introducerats i Sverige, och Fichte och Schelling börjat slå igenom.

I en avslutande uppsats av Barbro Wallgren Hemlin behandlas Tegnér som kyrklig talare, där poeten och professorn ställdes inför den svåra uppgiften att "hålla Tal för Bönder" (262). Tegnér är kanske inte den som man förknippar med humor, men vissa inslag av ironi och satir finns trots allt i hans diktning (se Christina Svensson). Ett prov på detta är det ovan nämnda talet vid Växjö gymnasium. Filosofen Tegnér trängde dock djupare ner till humorns förståndsmässiga grunder. Ämnet för hans magisteravhandling 1802 handlade om skrottets orsaker, som Olle Ferm knyter an till en "europeisk skrottdiskurs" (70). Så varför skrattar vi? Tegnér's svar är att det är föreningen av det oförenliga, vilken upplevs som ny och oväntad, som förnöjer sinnet. Då diskrepansens orimlighet står i vägen för en förnuftig lösning tvingar den förståndet att irra utan att stanna, något som liknar leken: "Liksom kroppen återhämtar sig genom att leka (*ludendo*), återhämtar sig själen i det stillsamma irrandets glädje." (62)

Den akademiske Tegnér må upplevas som ett stillsamt irrande, men som likväl leder fram till en fördjupad kunskap som infogar Tegnér i en större

bildningshistorisk kontext. Hans akademiska skrifter var visserligen få och ofta tillfällesbundna, men de erbjuder värdefulla insikter i det tidiga 1800-talets svenska idéhistoria och Tegnérns egen intellektuella rymd. Sammantaget ger *Den akademiske Tegnér* en nyanserad bild av Tegnérns latinska produktion, hans akademiska verksamhet och hans bidrag till svensk lärdomstradition. Det är en bok som breddar förståelsen för en av Sveriges mest välkända 1800-talspoeter genom att framhäva hans intellektuella mångsidighet.

David Dunér

Lunds universitet

Att fästa sig vid staten

Karin Hassan Jansson, *Att fästa sig vid staten: Äktenskap, arbete och ansvar i svensk samhällsdebatt 1750–1830*. Lund: Nordic Academic Press, 2024. 239 s. ISBN 978-91-89936-00-3, hft.

Den självklarhet varmed äktenskap och stat var sammantvinnade för tvåhundra år sedan är i dag ett minne blott – eller egentligen inte ens ett minne. I grova drag sammanfaller förmodligen forskningsläge och allmänbildning i vår uppfattning om giftermål och könsroller i det gamla Europa. Att manligt och kvinnligt liv var uppdelat i separata sfärer är en slitstark bild, men den är inte nödvändigtvis förankrad i historisk empiri. Traditionen är uppfunnen. Senare decenniernas forskning har visat att könsarbetsdelningen i det tidigmoderna samhället var betydligt mer komplex och blandad. När det gäller idéerna och idealen – hur äktenskapet diskursivt infogades i stat och samhälle – är läget annorlunda. Den internationella forskningen tycks överens om att de separata sfärerna var en ideologisk realitet. Enligt rådgivningslitteraturen och den politiska diskussionen ska kvinnan ha hört hemma i den privata och omsorgsbetonade hushållssfären, medan mannen förväntats försörja familjen genom arbete i den offentliga sfären. Som så ofta annars har historikernas nordväst-europeiska favoritexempel (läs: England och Nederländerna) fungerat som allmängiltig måttstock, men blickar man bortom denna geografi hopar sig avvikelserna. Går det då att urskilja alternativa mönster och åstadkomma en ny, konstruktiv syntes? Hur såg det ut i Sverige, där man förgäves letar efter en tongivande medelklass av engelskt märke?

Forskningsluckan som just skisserats bildar utgångspunkt för Karin Hassan Janssons studie av äktenskapets samhällsroll, sådan den framträder i föreställningar och normer om äktenskap, kön, arbete och ansvar i svensk

samhällsdebatt mellan 1750 och 1830 eller, som det formuleras på flera ställen i boken, omkring sekelskiftet 1800. Den valda tidsperioden är väl inarbetad i forskningen, inte minst i den kultur- och idéhistoriska tradition där författaren tar avstamp. I vedertagen europeisk historiografi sammanfaller den ungefärligen med revolutionstidevarvet och *die Sattelzeit*. Likväl är det inte i sådana periodiseringar man söker studiens existensberättigande. Tvärtom gör författaren en poäng av att ansatsen är mer förutsättningslös och inriktad på det svenska fallets egenart. Den sociala ordningen var visserligen stadd i rörelse och andelen obesuttna var i tilltagande, men långt fram i tid var den agrara prägel stark. Samtidigt var det offentliga meningsutbytet påfallande livaktigt tack vare tryckfrihetslagstiftningen. Samhällsdebatten likställs med en rad tryckta genrer: tidningar, rådgivningslitteratur, pamfletter, riksdagstryck, lagar, lagkommentarer och förordningar – allt på svenska, inklusive ett mindre antal översättningar. Syftet med detta är att spegla debattens bredd och sociala räckvidd. Det var inte bara den spirande bourgeoisien som fick sina äktenskap genomlysta.

På ett generellt plan uttrycks ett analytiskt intresse för förändring, kontinuitet och variation i materialet. Mycket är alltså beroende av hur källbasen konstruerats. Utifrån en kombination av systematiska genomsökningar och ett slags snöbollsmetod har Jansson byggt upp en brokig textkorpus, vars historiska status liknas vid ett bakgrundsbrus. Snarare än att uppehålla sig vid det exceptionella lyssnar hon efter de normer och föreställningar som hade störst resonans i samtiden. I allt väsentligt var resonanslådan identisk med det bildade och burgna Stockholm. Ett antal genrer som fallit utanför denna debattdefinition har utelämnats, däribland predikningar och tillfälleslitteratur. Det är med andra ord en förtätad politisk diskussion vi möter, och det är föga förvånande att kontinuiteterna och likheterna lyser starkast. Redan materialets fördelning, med 1750- och 1760-talen som särskilt rika årtionden, erkänns som ett hinder. Strävan att förklara historisk förändring har heller aldrig varit central i den kulturhistoriska diskursanalys som stod stark när arbetet med boken inleddes – enligt författaren för tjugo år sedan. Jansson lyckas emellertid åstadkomma en metodologisk korsbefruktning i anslutning till det uppsaliensiska forskningsprojekt där hon numera är verksam. *Gender and Work* har i halvtannat decennium bidragit till att revidera vår syn på arbetets historia under främst tidigmodern tid, med ett återkommande bruk av kvantitativa data. Således redogör Jansson inte enbart för argument utan räknar också de omnämnda arbetspraktikerna, jämför dem med motsvarande slutsatser från *Gender and Work* om den faktiska könsarbetsdelningen och presenterar siffrorna grafiskt (även om figurernas numrering av någon anledning inte stämmer överens med deras faktiska antal i boken).

Även om begreppet "norm" inledningsvis lyfts fram som en analytisk gravitationspunkt – i betydelsen av regel eller rättesnöre med grund i föreställningar om världen – är den följande framställningen huvudsakligen deskriptiv. Den breda inventeringen har prioriterats framför en djupare analys av texternas retoriska strategier och kunskapspraktiker, även om exempelvis ironi och förebildlighet nämns vid flera tillfällen. Undersökningen är transparent och väldisponerad: tre forskningsfrågor ringar in tre områden, som i tur och ordning följs upp i tre empiriska avsnitt. Först studeras beskrivningar av äktenskapet som en grund för samhällsordningen, men också som ett politiskt, ekonomiskt, demografiskt och moraliskt problem i behov av lösning. Ungkarlen var särskilt utsatt för kritik; han försummade att genom äktenskap göra sig nyttig för det allmänna trots att det var hans plikt att fästa sig vid staten, som Jansson formulerar det med utgångspunkt i ett väl valt citat. I nästa kapitel behandlas mans- och kvinnoideal och deras koppling till äkta makars arbete och ansvar. Här framgår det dels att kvinnors arbete var mer framträdande i samhällsdebatten än i mer vardagsnära texter, dels att män och kvinnor ansågs ansvara för gemensamma arbetsområden. Särskild vikt läggs vid de nidbilder av könen – sprättiga, fjolliga och tyranniska – som var i omlopp. I det sista empiriska kapitlet studeras normerna för mäns och kvinnors försörjningsansvar inom äktenskapet. Vad som framträder är en tvåförsörjarmodell med flexibla och huvudsakligen överlappande arbetsområden, även om mannen betraktades som förste försörjare och kvinnan tillskrevs ett större ansvar för hemarbetet. Likheten mellan idealen och praktikerna, som de beskrivits i tidigare forskning, var alltså stor.

Med den här studien inskräpper Jansson något som varit ett ledmotiv i Gender and Work-projektet: att civilstånd var viktigare än kön för vem som arbetade med vad i det tidigmoderna samhället. Undersökningen svarar mot problem i forskningsläget och bryter ny mark ämnesmässigt samtidigt som den uppvisar en lovvärd ambition att relatera ideal till praktik. Trots att det huvudsakliga studieobjektet är idémässigt ges de socialhistoriska sammanhangen en framskjuten plats. Det är visserligen inte fråga om några teoretiskt formulerade samband, men resonemangen om andelen ungarlar i befolkningen, det västeuropeiska giftermålsmönstret, landsbygdsproletariseringen och skråväsendet tillför värdefull kontext. Vidare finns det styrkor i det kartläggande och syntetiserande greppet. Ett idékluster rekonstrueras, föreställningarna beskrivs och citeras utförligt och öppnar för reflexioner i flera riktningar. Först kommer empirin, sedan förklaringsförsöken. Det är en typ av forskning som är lätt att ta spjörn mot genom sitt breda men sammanhållna anslag, som inbjuder till ett fortsatt samtal med ett stort antal potentiellt angränsande forskningsfält. Här läggs en god grund för internationella jämförelser som inte

självkligt utgår från en nordvästeuropeisk norm. De exempel som lyfts in längs vägen är tyska, franska och spanska såväl som nederländska och engelska.

Det har redan sagts att framställningen är tydlig, och på sina håll gränsar den kanske till övertydlighet. Ibland sammanfattas innehållet inte bara före och efter respektive analyssegment utan också i särskilda summerande avsnitt. Hur som helst är det enkelt att skärsåda uppbyggnaden och utvärdera konsekvenserna av författarens val. Här finns således en tendens att förklara idéer genom att blicka mot en välkänd och etiketterad idéhistoria. Det påpekas för läsaren ifall de tankar som behandlas anslöt till upplysningsfilosofi, kameralism eller den lutherska världsbilden. Sådana hänvisningar kan tyckas vara bisaker, men stakar också ut en riktning. Debattörerna framstår som pragmatiker och som passiva mottagare av ett tankegods som (redan i samtiden?) inordnats i fack. Vad som inte görs gällande i samma mån är tänkandets infrastruktur och begränsningar i form av institutionella ramar och genrekrav. I centrum står de explicita idéerna och deras plats i en syntetiserad samhällsdebatt, inte någon underliggande förklaringslogik eller någon mångfald av individuella intressen.

Här ska det emellertid medges att författaren är tydlig med sina val. Vad som i första hand eftersträfvats är överblicken, och den är värdefull i sig. Med den i ryggen funderar Jansson avslutningsvis över möjliga förklaringar till varför Sverige, och sannolikt även andra delar av Skandinavien, sticker ut. Det troliga svaret blir landets agrara struktur. En förhållandevis inflytelserik landsbygdsbefolkning hade ännu inte avskilts från och hamnat i opposition till någon "underklass" eftersom jordbrukets rationalisering gick långsammare här.

Den svenska staten var längre fram i tid beroende av hushållens två-försörjarmodell på äktenskaplig grund, vilket innebar ett delat försörjansvar och en högre uppskattning av kvinnors arbete än i många andra europeiska länder. De separata sfärerna och den passiva kvinnan var symptom på en borgerlig familjesituation som ännu inte nått hit. I denna internationella jämförelse, som är bokens höjdpunkt, realiseras alltså analysen av förändring och variation i äktenskapets och patriarkatets normhistoria. Återigen ges idéerna en fast förankring i sociala realiteter, men det är snarare en framkastad hypotes än ett genomarbetat perspektiv. Hypotesen framstår som en uppmaning till fortsatt forskning, som kanske i ännu högre grad kan lösgöra sig från nutidens nationella ramar.

Asger Wienberg

Lunds universitet

Politiskt aktörskap i en omvandlingstid

Anton Jansson, Josefin Hägglund och Erik Bengtsson (red.), *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid. Sverige 1880–1930*. Lund: Nordic Academic Press, 2024, 270 s. 978-91-89361-78-2, inb.

Vad kännetecknar en politisk aktör? Efter att ha läst antologin *Politiskt aktörskap i en omvandlingstid: Sverige 1880–1930* blir jag varse att begreppet är långt mer komplext än det kanske först framstår. Boken tar sitt avstamp i det förra sekelskiftet och decennierna däromkring. De tre redaktörerna Anton Jansson, Josefin Hägglund och Erik Bengtsson har velat närma sig en dynamisk tidsperiod om femtio år, vilken kännetecknades av stora omvälvningar inom en rad samhällsområden, politiska, sociala och kulturella. Modernisering, industrialisering, urbanisering, demokratisering var rörelser på frammarsch, medan det gamla ståndssamhället med tillhörande normer och moraluppfattningar utmanades på flera fronter.

Tidsperioden kan sammanfattas med Anton Janssons ord om sin huvudperson och namne Anton Nyströms levnadsbana: ”När Nyström trädde ut i vuxenliv och offentlighet hade Sverige ståndsriksdag, inga politiska partier i modern mening och i princip ingen religionsfrihet. Någon socialdemokrati existerade inte och inte heller några nykterhets- eller frikyrkorörelser. När han gav ut sin självbiografi 1929 hade Sverige som bekant allmän och lika rösträtt för kvinnor och män.”

Genom att utgå från begrepp som politiskt aktörskap och förändring har de medverkande velat undersöka hur ett antal politiskt engagerade personer gjorde verklighet av sina politiska visioner. Vad var egentligen politik för dem och hur tolkade de sin samtid och de samhällsförändringar som de var en del av? Hur såg deras handlingsutrymme ut och vilka var arenorna där de verkade?

Inspirerade av den tyske statsvetaren och idéhistorikern Jan-Werner Müller föreslår redaktörerna begreppet *in-between figures*, för att tydliggöra aktörernas roll inom sin tids politiska landskap. Begreppet lanserades i boken *Contesting Democracy* från 2011 och används av Müller för att beskriva hur det tidiga 1900-talet demokratiseringsvåg präglades av sådana figurer, vilka förenade flera olika sorters engagemang. De var inte enbart författare eller opinionsbildare utan att samtidigt vara aktiva som politiker, eller tvärtom.

Politiskt aktörskap i en omvandlingstid tar upp tio sådana aktörer – sex män och fyra kvinnor – i sammanlagt nio kapitel. En av delstudierna handlar om ett gift par som agerade tillsammans och i samförstånd. Bland dessa aktörer finns både mer välkända namn som Elin Wägner och Carl Lind-

hagen, och mer sällan uppmärksammade sådana, som preventivmedelspropagandisterna Nils och Karin Adamsson.

Författarna använder biografi som metod för att komma närmare en tidsperiod och de politiska idéer som florerade då. Genom en handfull individers levnadsberättelser och livsval har man velat levandegöra de komplexa tid och samhällsomvandlingar som de levde under och samtidigt visa på den mängd av olika uttryck som politisk handling kan ta sig. Redaktörerna har tillsammans skrivit ett belysande inledning samt ett avslutningskapitel som knyter ihop och förtydligar antologins olika resultat. Jansson och Hägglund bidrar dessutom med varsin delstudie.

Bokens huvudpersoner representerar ett brett spektrum av politiska och ideologiska analyser. De har olika klassbakgrund och i viss mån olika geografisk hemvist (med viss tyngdpunkt på Göteborgstrakten). De var inte helt samtida med varandra, men verkade alla under någon del av den angivna femtioårsperioden. Här finns både de som verkade inom ramen för det politiska systemet och frifräsarna som revolterade mot det på olika sätt. Gemensamt för majoriteten av aktörerna är dock att deras samhällsengagemang var brett. De var tvättakta aktivister, ofta engagerade i – eller initiativtagare till – flera olika tidskrifter och publikationer, samfund och organisationer på samma gång.

Det mest extrema exemplet var nog Martin Andersson, politisk agitator i Göteborg. Enligt kapitelförfattaren Hannes Rolf var Andersson, vars främsta engagemang fanns inom hyresgäströrelsen, aktiv i ett tjugotal olika organisationer under sin levnad. Det rörde sig om allt från schackklubben Manhem, havsbadsföreningen Arbetarna till Havet, till Nykterhetsorden Verdandi. Pikant nog var han medlem i Sovjetunionens vänner, SAC Syndikalisterna och Socialdemokratiska Arbetarepartiet mer eller mindre på samma gång.

Fenomenet tydliggörs även i kapitlet om Anton Nyström, vilken kombinerade epitetet läkare, fritänkare, folkbildare och ihärdig kristendomsbelackare. Nyström var en av landets främsta förespråkare för den comteanska positivismen, som han såg som en värdig och vetenskapligt uppdaterad ersättare till den lutherska kristendom som påbjöds Sveriges befolkning. Janssons studie är den ena av två i denna antologi som på olika sätt belyser de många kopplingarna mellan religiösa och politiska överväganden som aktualiserades under denna brytningstid.

I Malin Arvidssons kapitel om den socialdemokratiska riksdagskvinnan och teosofen Nelly Thüring, är det just den oväntade kombinationen mellan andligt sökande och partipolitisk verksamhet som står i centrum. Hon drar slutsatsen att den teosofiska identiteten är själva utgångspunkten för Thürings socialdemokratiska engagemang. Socialismen och teosofin fungerade som ”grenar på samma träd”, enligt Thüring, och

var för henne två nödvändiga sätt att skapa mening i en tid av förändring.

Samtidigt som det övergripande temat och problemställningarna är mycket tydligt fastställda, tillåts delstudierna vara ganska olika i både tonfall och stil. Redaktörerna har gjort det kloka valet att låta de individuella författarnas röster få klinga fritt, och röra sig inom uppgiftens avgränsningar efter eget sinne och temperament.

Katarina Leppäns essä om den ständigt aktuella Elin Wägner flödar fram med en lätthet som vittnar om att ämnet för henne är mer än välbekant. Leppänen, som är professor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet, har skrivit om Wägner i flera tidigare texter, inte minst i sin doktorsavhandling från 2005. Studien diskuterar hur Wägner genom rapportering från ett krigshärjat Europa blev en viktig röst i det tidiga 1920-talets svenska offentlighet.

I flera av texterna finns en nyfikenhet som känns både tilltalande och frisk. Oscar Nygren berättar om den "reaktionära radikalen" Adrian Molin, publicist och samhällsdebattör på unghögerkanten. Han använder sin huvudperson, vars rikhaltiga textproduktion uppmärksammats mer för sin koleriska ton än sitt idéinnehåll, för att komma närmare idéproduktionen hos det tidiga 1900-talets unghögerrörelse. Samhällsanalysen hos denna radikalkonservativa gruppering, bestående av "en sammanslutning av kravattklädda akademiker", skilde på en rad punkter från den svenska partihögern. I sin artikel diskuterar Nygren hur Molin och hans gelikar förhöll sig till rösträttsfrågan, reformpolitiken och arvet från unionsupplösningen.

Gunnela Björk låter oss träffa två av historiens doldisar, vilka verkade politiskt genom sitt arbete i sexualupplysningens tjänst. Paret Adamsson var aktiva före Elise Ottesen-Jensen och grundandet av RFSU. De var snarare samtida med Anton Nyström och de andra nymalthusianer som gav ut propagandaskrifter för barnbegränsning under åren efter förra sekelskiftet. Även Nils och Karin Adamsson författade broschyrer, som *Pris och Lärobok för Herrar och Damer* (1910) samt *Lifsglädje och sympati i belysning av könsfrågan* (1911). De arbetade även praktiskt med kunskaps-spridning om preventivmedel, genom försäljningen i sin butik AB Nils Adamssons gummi- och sjukvårdsaffär.

Att verka politiskt kan också vara att grunda en vetenskaplig tidskrift, och använda densamma som en plattform för antisocialistisk agitation. Pontus Fahlbeck, professor vid Lunds universitet och grundare av *Statsvetenskaplig tidskrift*, har presenterats i ett antal tidigare studier. I Anders Pederssons bidrag till antologin lyfts en mindre känd del av forskaren och högerpolitikern Fahlbecks produktion fram. Genom sina studier av klass-samhällets sociologi, bedrev Fahlbeck vetenskaplig verksamhet utifrån en politiskt konservativ utgångspunkt.

Mer traditionell, om än ombytlig, var Carl Lindhagens politiska karriär. Josefin Hägglund disputerade för ett par år sedan på en avhandling om Lindhagen och politikens omvandling under perioden kring förra sekelskiftet. Carl Lindhagen verkade som riksdagsledamot under fyra decennier och hann även byta parti fyra gånger. I sitt antologikapitel visar Hägglund hur Lindhagen, som verkade inom ramen för det politiska systemet, även var kritisk till flera aspekter av detsamma. Kapitlet är ett viktigt vittnesbörd om att innebörden av begreppet ”demokrati” är föränderligt och töjbart. För Lindhagen var inte allmän och lika rösträtt slutmålet. För honom innebar ett sant demokratiskt statsskick inget mindre än att alla medborgare skulle ha möjligheten att yttra sig och påverka på alla politikens nivåer.

Allra mest dramatisk var ändå den politiska karriärvägen för Anna Bugge Wicksell, som vi får lära känna i Christina Carlsson Wetterbergs kapitel. År 1921 utsågs denna norsk-svenska till den enda kvinnliga ledamoten i det nystartade Nationernas förbunds mandatkommission. Hennes väg från uppvuxen i en progressiv och burgen miljö i Kristiania hade hon haft möjligheten att skaffa sig en akademisk utbildning. Hon engagerade sig tidigt politiskt och definierade sig som ”klar liberal-radikal”. Till hjärtefrågorna hörde fredsfrågan, kvinnors rösträtt och andra rättighetsfrågor för kvinnor. Hennes karriärväg inom den internationella diplomatiska arenan var unik, vilket gör det desto mer förvånande att den tidigare sällan uppmärksammas av forskningen. Jag menar alltså innan Carlsson Wetterbergs biografi om Anna Bugge Wicksell publicerades för några år sedan. Tur det, eftersom kapitlet ger mersmak.

De aktörer som gestaltas i de olika delstudierna är alla sammansatta exempel på vilka valmöjligheter och begränsningar som stod till buds för en samhällsengagerad person under dessa omtumlande år. Bokens huvudpersoner tolkade sin samtid på diametralt olika sätt och gjorde analyser som skilde sig markant från varandra. Efter läsningen erfar jag – oavsett vad jag kan tänkas anse om själva slutsatserna – att deras bevekelsegrunder blivit levandegjorda och mer begripliga. Det känns sympatiskt.

Ragni Svensson Stringberg
Stockholms universitet

Historielöshetens historia

Peter Josephson, *Historielöshetens historia*. Göteborg: Daidalos, 2024. 248 s. ISBN 978-917-173-699-4, hft.

Den idéhistoriska forskningen har under ett par decennier – både i Sverige och annorstädes – fått en energiinjektion av temporalitetsteori, inklusive olika typer av metaperspektiv på historia och historiemedvetande. Denna har gett utslag i svenska idéhistorikers publicistik. Nämnas kan exempelvis Anders Ekströms i skrivande stund uppmärksammade bok *Tidens återkomst: Pompeji, Johnstown, Fukushima* (Malmö: Ellerströms, 2025). Ungefär i samma härad rör sig Peter Josephson i sin senaste bok, och de mest tongivande teoretikerna i komplexet tid, historia och minne dyker upp även här: Reinhart Koselleck, Aleida Assman, Francois Hartog med flera. Josephson har emellertid en specifik ingång i frågan om tid och historia, som han i varje fall i svenskt sammanhang tycks vara ensam om: i fokus för hans senaste monografi står nämligen historielösheten, närmre bestämt dennas historia.

Historielösheten – och det är en premiss för boken – hänger förstås nära samman med förståelsen av vad historia är för något, och hur vi förhåller oss till den. Boken *story* börjar därmed föga förvånande kring det 1700-tal där Reinhart Koselleck och andra påpekat att en modern förståelse av historia och ett modernt historiebegrepp tar form. Ungefär samtidigt framträder då även begreppet historielöshet, och det är detta som Josephson följer fram till vår egen tid, med exempel från relativt disparata kulturer, språkområden och sammanhang. Rygggraden finns i internationell idéhistorisk kanon (Schiller, Hegel, Ranke, Le Bon, Spengler, Adorno osv.), men det finns också mer specifika nedslag, som i afrikansk historiografi och svensk skoldebatt.

Historielöshetens historia har några vidare huvudkomponenter och en tes som driver framställningen. Josephson påpekar hur historielösheten uppfattas antingen objektivt, som frånvaro av historisk utveckling, eller subjektivt, som frånvaro av historisk kunskap och medvetenhet. Narrativet i boken är då att det som framför allt sker med begreppet är en förskjutning från det förra till det senare. Den här utvecklingen fångar han i vad han beskriver som en process av ”historielöshetens subjektivering” och ”historiens objektivering” (109, 161, 217).

Det tidigare tillståndet kan karaktäriseras som följer: i det moderna historiebegreppets tidigaste fas var historia inte i största allmänhet det som skett i förfluten tid, utan en kvalitativ process med vissa kännetecken, framför allt utveckling och framåtskridande. För Hegel tillhörde bara de folk som upprättat en stat och hade del i andens utveckling världshistorien.

Det var enligt denna logik han okänt konstaterade att Afrika "är ingen historisk världsdel" (31). Liknande uppfattningar dominerade helt 1800-talets historieforskning och historiemedvetande. Inte alla folk och kulturer var del av historien, historia var så att säga "ojämmt fördelat i rummet" (27). Inte minst fortsatte detta att strukturera förståelsen av den afrikanska kontinenten. Historikern Hugh Trevor-Roper kunde 1966 skriva att det inte fanns historia i Afrika eftersom det på kontinenten saknades "purposive movement" (142).

Övergången till det senare tillståndet kan för övrigt illustreras just med kapitlet om "Afrika och historielöshetens avskaffande", som i mina ögon också är bokens mest intressanta. För i samband med avkolonisering och en större inkludering i det akademiska medvetandet av det globala "andra" skedde en utmaning av den hegelska synsättet. Här fanns då kan man säga olika taktiker. För det första kunde man mena att det på den afrikanska kontinenten visst funnits den typ av riktning och framåtrörelse som behövdes för att en kultur skulle ingå i historien. De som gjorde det, som John Donnelly Fage, underkände inte den äldre definitionen av historia, men menade att Afrika hörde dit, eller som Josephson uttrycker det att "ett bestämt empiriskt specimen [förts] till fel kategori" (144). För det andra kunde man som Henri Brunschwig gjorde peka på att det var problematiskt att tvinga på det europeiska historiebegreppet på afrikanska kulturer, då de haft ett annat sätt än det europeiska att förstå sin kultur och dess förflutenhet på, och om man inordnar det i "historien" begår man våld på denna unicitet. För det tredje fanns det de som i stället helt underkände den äldre synen på historien, själva kategoriseringsschemat. Josephsons exempel är Finn Fuglestad, som menade att allt som hänt i det förflutna är viktigt för historikern och hör till historien eftersom det ingår i mänsklighetens gemensamma erfarenhet.

Fuglestads standpunkt blev inte rådande bara bland afrikanister, utan generellt. Det är denna övergång som Josephson talar om som historiens objektivisering; annorlunda uttryckt talar han om detta som panhistorism, det vill säga hållningen att "historia (i objektiv mening) finns överallt där människor lever tillsammans" (218). Men i en panhistorisk regim kan inte historielöshet i den äldre bemärkelsen leva kvar och begreppet har förskjutits till något subjektivt. Vad historielöshet kom att betyda och betyder än idag handlar om bristen på historisk orientering, kunskap och medvetenhet, om hos individer eller i samhällen och kulturer i stort. Denna typ av historielöshet har av filosofer, historiker och politiker under 1900- och 2000-talen setts som något farligt eller problematiskt, och Josephson fångar väl olika typer av problemformuleringar kopplade till denna. När statsminister Göran Persson i samband med upprättandet av Forum för levande historia talade om att bekämpa historielöshet var det

således en subjektiv historielöshet han talade om – för Hegel et consortes hade uttalandet varit svårförståeligt.

Förutom denna huvudhistoria om historiens objektivering och historielöshetens subjektivering gör Josephson ett antal specifika pregnanta poänger kring historiebegrepp och historisk medvetenhet. Ett exempel är den som gäller relationen mellan det tidigmoderna *historia magistra vitae*-paradigm som Koselleck är berömd för att ha beskrivit och samtidens förmenta presentism. I båda tidsregimerna kan historia och samtid sägas flyta samman, men skillnaden är som Josephson formulerar det att under den äldre regimen var nuet en del av historien, i en presentistisk logik blir i stället historien en del av nuet.

Det här är alltså en högst intressant, välkomponerad och rik bok. Jag har heller inga stora invändningar mot den. Låt mig ändå ta upp några saker som jag övervägt att lyfta som kritik- eller i varje fall diskussionspunkter.

Jag reflekterar vid läsning över huruvida det var nödvändigt att skriva om historielösheten som begrepp, snarare än idé, kategori, föreställning eller något dylikt. Att det inte finns ett engelskt ord som *historylessness* komplicerar undersökningen något, eftersom man annars kan fokusera på "historielöshet" och "*Geschichtslosigkeit*", och innebär att Josephson får vara lite kreativ. Men det är egentligen inte avgörande. Ett begrepp kan som bekant existera utan en tydlig term som har exakta motsvarigheter på olika språk. Samtidigt talas ibland om det hela som en "kategori" och jag undrar stillsamt om det är riktigt samma sak.

Jag tror att Josephson gjort rätt val, för begreppshistorien, som beskriven av Koselleck, fungerar väl för det han vill göra – en relativt konkret språkligt förankrad analys av förändring och mångfald. Personligen hade jag dock uppskattat en lite längre metodologisk diskussion, men jag inser att detta inte är den typ av bok som enkelt infogar en sådan. Men hade den funnits hade Josephson nog tvingats att överge en lite väl enkel metodologisk devis, nämligen att han "tar rygg på" (16) begreppet historielöshet. Det låter väl passivt, när det är uppenbart att det är en högst individuellt och aktivt komponerad historia, med exempel från många olika tidsperioder, nationella och kulturella sammanhang. För en begreppshistoria baserad på en avgränsad och väldefinierad textkorpus inom ett enda språkområde med en tydlig term för det begrepp man undersöker kunde kanske en sådan passiv hållning kunna försvaras, men inte här. Det handlar dock mest, uppfattar jag det som, om hur Josephson beskriver sin metod för läsaren.

Sedan finns det sådant jag reagerade lite på som mer rör tycke och smak: blandningen mellan mer lekfulla och associativa rubriker som "Adorno lyssnar på jazz" eller "Spenglers entré" med mer sakliga som "Trevor-

Roper, Afrika och medeltiden” eller ”Kulturkris kring 1900” ger i mina ögon ett lite spretigt intryck, men jag är öppen för att andra läsare snarare tycker att det lättar upp.

Ni hör, det finns inga allvarliga invändningar. Låt mig i stället lyfta ytterligare något positivt, ännu en anledning till varför boken är bra: Josephson är föredömligt pedagogisk. Han leder inte läsaren genom komplicerade tankegångar genom att förenkla dem allt för mycket, utan genom att stanna i dem och förklara dem. Relaterat till detta är Josephson skicklig på att göra distinktioner, och alltså att hjälpa läsaren att förstå dem. Exemplet med presentism ovan är ett exempel på det, ett annat är när han förklarar hur Theodor Adornos och Sten Selanders argument för varför jazzen är ett uttryck för historielöshet är helt olika varandra. *Historielöshetens historia* har förutom de andra förtjänster jag lyft även ett väl avvägt och elegant språk. Så avslutningsvis får jag väl helt enkelt tacka för givande läsning.

Anton Jansson

Göteborgs universitet

Sociala rörelser i Sverige

Jan Jämte, Måns Lundstedt och Magnus Wennerhag (red.), *Sociala rörelser i Sverige: Politiska protester och aktivism från 1945 till idag*. Lund: Studentlitteratur, 2025, 463 s. ISBN 978-914-416-666-7, hft.

De sociala rörelsernas historia har hittills saknat ett sociologiskt verk som synliggör rörelsehistoriens betydelse sedan efterkrigstid fram till vår tid. *Sociala rörelser i Sverige* fyller denna lucka. Boken tar avstamp i en rättighetsorienterad inramning, där efterkrigstidens korporatism; samförståndsanda och framstegsoptimism bildar bakgrund till 1960-talets rörelseboom. En röd tråd och tes som drivs är att den sociala rörelsemiljö som expanderade under 1960-talet har ”spelat en avgörande roll som motkrafter i den svenska samhällsutvecklingen sedan 1945”. (409) Som kursbok inom såväl samhällsvetenskapliga som humanvetenskapliga kurser om de nya sociala rörelsernas historia ges en bred kunskapsbas som täcker rörelseforskningens teoretiska och metodologiska tradition. Boken växlar således mellan pedagogisk och mer analytisk framställning med ett huvudsakligt fokus på empiriska kapitel, där ett urval av rörelser analyseras utifrån sina utvecklingslinjer och betydelse för svensk samhällsutveckling.

Dispositionen följer en tydlig struktur som inleds av en fyllig introduktion där centrala analysbegrepp såsom kollektiv identitet och politisk

handling diskuteras och förklaras. Metodgenomgången fyller två syften: dels ger den en pedagogisk bakgrund till rörelseforskning som tvärvetenskapligt fält, dels klargörs vilka forskningsfrågor som kommer att behandlas och vad läsaren kan förvänta sig att få kunskap om: nämligen hur och varför en social rörelse uppstår inom ramen för en viss tid och plats. I den avslutande diskussionen placeras urvalet av rörelser inom fyra överlappande huvudramar: en rättighetsorienterad, som uppkom 1945, en antikapitalistisk, under 1960–1970-tal, en modernitetskritisk som var stark under 1970-tal samt en mer subjektorienterad dimension som uppkom under 1980-talet. Boken undersöker visserligen rörelsehistorien ur ett sociologiskt perspektiv, men som helhet är framställningen även intressant ur idéhistorisk synpunkt, eftersom urvalet av rörelser och analysens tidsavgränsningar fångar hur rörelsernas formering möjliggjorts genom politisk praktik som utgått från individens politiska engagemang.

Frågan om en rörelses gemensamma politiska drivkraft och kollektiva identitet besvaras genom de enskilda kapitlen som följer en konsekvent struktur med återkommande underrubriker. Varje kapitel besvarar frågan om hur en enskild rörelse har formerats och särskilt fokus läggs på att placera rörelsen i sitt historiska sammanhang, men även att ge en bild av hur rörelsen interagerat med samhällsutvecklingen inom en svensk kontext.

Inledningsvis ger tre kapitel en bakgrund till hur efterkrigstidens sociala rörelser uppstått ur folkrörelserna. Här ingår *Fackföreningsrörelsen*, av Jenny Jansson, *Nyktterhetsrörelsen*, av Samuel Edquist samt *Väckelserörelsen* som är skriven av Tomas Poletti Lundström. Socialdemokraternas regeringsinnehav under 1932–1976 lyfts fram som motor för folkrörelserna där arbetarrörelsen och dess fackföreningsrörelse fungerade som ”länkar mellan stora medborgargrupper och de politiska beslutsfattarna”. (29) Folkrörelsernas samspel med demokratins framväxt i Sverige beskrivs som en tradition som möjliggjorde uppkomsten av 1950–1960-talens *fredsrörelse*, *miljörörelse*, *kvinnorörelse* och inte minst den *radikala vänsterrörelse* som formerades vid de år som omgärdade det heta märkesåret: 1968. Kapitlet om *Fredsrörelsen* är skrivet av Fredrik Egefur, medan Håkan Thörn författat kapitlet om *Miljörörelsen* och Eva Schmitz kapitlet om *Kvinnorörelsen*. Två av redaktörerna: Jan Jämte och Måns Lundstedt har skrivit om *Den radikala vänstern* där läsaren får följa en myllrande, många gånger motstridig vänster, fram till 2010-talets autonoma och frihetliga vänsterrörelser. Därpå följer kapitel som fångar rörelser som har det gemensamt att de växte fram under 1980-tal till tidigt 2000-tal och här skriver bokens redaktör: Magnus Wennerhag om *Hbtqi-rörelsen* och Jan Jämte om *Den antirasistiska rörelsen*. Inom samma tidsavgränsning författar Per-Anders Svärd ett kapitel om *djurrättsrörelsen* och Mattias Wahlström

skriver om *den globala rättviserörelsen*. Konsekvent med tidsindelningen ingår även Heléne Lööw och Tomas Poletti Lundströms avsnitt om *Den radikalnationalistiska rörelsen*, som blir intressant i sammanhanget, eftersom den fungerar som en motrörelse för majoriteten av bokens rörelseurval.

Avslutningsvis lyfts ett rumsligt och geografiskt perspektiv genom en tidsinramning som sträcker sig in i vår tid och fångar *stadsomvandlingsrörelsen*, *kollektiv handling för landsbygden* samt *ortenrörelsen*. Kapitlet om *stadsomvandlingsrörelsen* är författat av Dominika V. Polanska och behandlar 1960-tal fram till 2025. Avsnittet om rörelser där staden är central följs av Måns Lundstedt och Katrin Ubas kapitel *Kollektiv handling för landsbygden* och slutligen 2010-talet och *Ortenrörelsen*, författad av René León-Rosales och Lisa Kings. Sammantaget är det ett urval som fångar bredden av rörelsernas formering i Sverige, även om det inte är en heltäckande kartläggning. Rörelser som redaktörerna själva tycker hade kunnat ingå är exempelvis subjektorienterade rörelser såsom samisk aktivism, politiska flyktingars mobilisering eller R-förbundens organisering genom vad som ofta benämns *klientrörelserna*. Vidare hade fokus på rörelser som utgått från kulturutövning, exempelvis den politiska teater- och musikscenen under 1970–1980 tal kunnat lyftas fram, med exempel som det politiska uttrycket inom råpunkscenen under 1980-talet, men även 1990–2000-talets subkulturella rörelseformationer såsom deathmetalscenen. Politiseringen av teaterscenen under 1970-talets fria teatergruppsverksamhet är ytterligare ett rörelsesammanhang som skulle kunna ingå i den tid som boken skildrar. Det här är helt enkelt en bok som manar till efterföljd.

Ur ett idéhistoriskt perspektiv sticker just formerna för att bedriva politik ut som kännetecknande för de valda tidsperioderna. Rörelsernas idéer och sakfrågor filtreras här snarare genom olika rörelsernas framställning av sig själva som kollektiv identitet. I det sammanhanget framstår den radikalnationalistiska rörelsen som särskilt relevant, eftersom den fungerar som en motrörelse i relation till de övriga rörelser som undersöks och sammanfattas. Här kan man dock fundera över om fler motrörelser hade kunnat lyftas fram? Bokens stil och grepp är påtagligt icke-värderande och håller sig nära den analytiska struktur som varje kapitel struktureras kring, vilket kan ha den fördelen att det aktiverar läsarens egna kritiska tänkande och fyller därmed en pedagogisk funktion. En fördjupad diskussion av hur radikalnationalismen fungerade som motrörelse i efterkrigstidens rörelsehistoria kan vara ämne för vidare forskning.

Samtantaget är *Sociala rörelser i Sverige* ett gediget och övertygande verk med många strängar på sin lyra. Den är ett välkommet, sociologiskt bidrag till mer idéhistoriska standardverk om rörelsernas historia, såsom Kjell Östbergs klassiker *1968 – när allt var i rörelse*. Med sin rika empiri kan den

tilltala både idéhistoriker med intresse för hur nya former för att bedriva politik växt fram och mobiliserats av grupper som verkat utanför, eller i samspel med, den etablerade politikens partipolitiska institutioner, som mer samhällsvetenskapligt skolade forskare eller studenter som vill fördjupa sin förståelse av nutida rörelsers politiska samtidshistoria.

Alice Hymna Ramnehill

Göteborgs universitet

Swedish Dissertations and their Subjects

Mattias Kärrholm, *Swedish Dissertations and their Subjects, 1600–1820: An Annotated Catalogue*, vol. 1–2. Leiden/Boston: Brill 2024, 591 + 1262 s. ISBN 9789004701007 (vol. 1), 9789004701014 (vol. 2), inb.

Detta är en ståtlig presentation av det tidigmoderna dissertationsväsendet i Sverige, i två stora inbundna volymer (nästan i folioformat) om sammanlagt 1863 sidor. Den upptar de akademiska avhandlingar som ventilerats vid de svenska riksuniversiteten Uppsala, Åbo och Lund mellan 1600 och 1820. Dorpat och Greifswald i de tillfälliga stormaktsuniversiteten är inte medtagna. 18 535 avhandlingar blir det. Tidsgränsen 1820 tycks vara vald därför att första delen av Marklins katalog avslutas där, men kan också vara motiverad av att dissertationsväsendet under sina sista decennier fram till 1852 alltmer förföll till att producera längre arbeten av professorerna som delades upp i småportioner för studenterna att kommentera i enklare disputationer. Dissertationerna har katalogiserats förr, av J.H. Lidén och Gabriel Marklin och för Åbos del i modern tid av Vallinkoski.

Men detta är en kommenterad (*annotated*) bibliografi som inte bara förtecknar dissertationer, inklusive åtskilliga sådana som inte finns katalogiserade i nutida svenska bibliotek. Den beskriver också dissertationsgenrens villkor och innehåll samtidigt som den listar alla presides och respondenter. Denna insats kommer inte från någon lärdomshistoriker eller professionell bibliognost. Kärrholm är professor i arkitekturens teori i Lund och har länkats in på detta herkuliska arbete genom en inte närmare lokaliserad privat dissertationssamling om ungefär 4 500 nummer han har i sin ägo eller i varje fall tillgång till.

Existensen av denna privata samling, som uppenbarligen inspirerat till hela projektet, innebär en viss obalans så till vida att de dissertationer som ingår i den beskrivs utförligare än de varom uppgifterna bara inhämtats via tidigare dissertationskataloger eller bibliotekens kartotek. De så vanliga

sociala kringtexterna i form av gratulationer till respondenten och dennes tacksamhetsbetygelser till välgörare, noteras således bara i dessa utförligare poster, och även andra uppgifter av intresse tas upp bara där. Bibliografin är medveten om denna inkonsekvens, som kan ge intrycket att dessa utförligare poster avser dissertationer som är särskilt viktiga. Men den är förlåtlig: att göra alla poster lika knapphändiga hade inneburit en förlust av värdefull information.

Dissertationerna förtecknas efter preses, men inte i bokstavsordning utan "in order of appearance", dvs. när vederbörande presiderat för sin första disputation. Ordningen följer inte universiteten, utan kronologin: presides från Uppsala, Åbo och Lund blandas därför med varandra. 1501 presides är förtecknade i en lista som anger på vilken sida deras dissertationer börjar. Men eftersom de flesta professorer övervakat fler eller väldigt många disputationer är det för den som söker en bestämd dissertation bäst att gå till listan över respondenter på sidorna 1127–1262, där man kan se på vilken sida vederbörandes dissertation är förtecknad.

Men bibliografin är alltså kommenterad och kommentaren består av två moment. För det första en presentation av dissertationsgenren med hjälp av de mer eller mindre ofullständiga beskrivningar av dem som kommit genom åren. Denna presentation är alldeles utmärkt och innehåller också synpunkter som går utöver vad som bara antytts tidigare. För det andra görs ett försök att dela in dissertationerna efter olika ämnesområden. Idén är inte ny; på 1700-talet gjorde, som Kärholm påpekar, Pehr Cederhamn ett försök att klassificera efter innehållet de dissertationer som så långt publiceras, men det strandade snart. Kärholms ansats är större. Han har delat in dissertationerna efter ämnesområden – religion, filosofi, naturvetenskap, juridik, medicin, språk och litteratur m.fl. Han har dessutom i en serie diagram illustrerat hur dissertationerna inom dessa ämnesområden fördelar sig över tid från 1600 till 1820 och därtill hur de fördelar sig mellan de tre universiteten under samma tidrymd. Dessa diagram ger signifikanta utslag för lätt identifierade discipliner som medicin, ekonomi och naturvetenskaper, men annars är kategorierna som används för anakronistiska för att fungera ordentligt. "Languages and literature" är en grupp som får rymma allt från hebreiska till poesi och retorik, och under "social sciences" samlas texter om politik, statsnytta, maktbalans, folkrätt och institutioner som snarast kännetecknas av att de *inte* handlar om något socialt. Kärholm är medveten om skevheten och den kompenseras av att han utan att använda de moderna kategorierna anger innehållet i varje dissertation med några ord inom parentes i början av varje post i bibliografin. Han pekar också ut ämnen som inte rymms under någon vetenskaplig kategori, som de ganska frekventa texterna om monster, troll, varulvar och andra sagolika fenomen.

Bibliografin är rikt och fint illustrerad med bilder ur texterna, ibland sakligt informativa, ibland kuriösa, ibland med inslag av ironi, som t.ex. avbildningen av två olika sätt att hålla fingrarna när man gör korstecknet. Åtskilliga titelblad är återgivna, och här hade det varit värdefullt med en genomgång av de många momenten i kungörandet av en dissertation: alltifrån åkallan av högre makter över tillkännagivandet av preses namn och titel, den vittberömda fakultetens medgivande, den ödmjuke respondentens namn och nation, samt tid och plats för disputationen och så, någonstans mitt i detta syntaktiskt sammanhängande svep, titeln på dissertationen i fråga. Det bör tilläggas, att småfelen i återgivandet av latinska dissertationstitlar är ganska många. Men inte iögonfallande och störande blott för latinkunniga ögon.

Som helhet är denna bibliografi ett imponerande tillgängliggörande av det tidigmoderna svenska dissertationsväsendet. Specialister känner till genren men nu blir den bekantgjord även för en internationell publik, där särskilt tyskar och holländare kan antas vara intresserade. Dissertationsväsendet är ”intriguing”, som författaren skriver. Det var rituellt, konventionellt och övertydligt i sina markeringar av sociala och akademiska hierarkier. Det producerade texter som i de flesta fall var formella provsnarare än vetenskapliga bidrag. Men det var också då och då förmöget till innovativa ansatser som kunde spridas inom riket och kommuniceras ut till det lärda Europa.

Bo Lindberg

Goteborgs universitet

Svalbard på kartet

Mikael Lagerborg, *Svalbard på kartet: Henrik Varmings kartsamling og Svalbards historiske kartografi*. Trondheim: Museumsforlaget, 2025. 184 s. ISBN 9788283051780, inb.

Det var Willem Barentsz som upptäckte Svalbard 1596 under en nederländsk expedition för att finna en nordlig sjöväg till Kina. Det var en farofylld färd genom is och kyla, bland isbjörnar och valrossar, och med en påfrestande övervintring på Novaja Zemlja – och som ledde till hans egen död. Under resan siktades Spetsbergen, Het nieuwe land (Det nya landet), som ön kom att kallas. Spetsbergen, liksom den mindre ön i ögruppen, Björnön, sattes nu på kartan. Barentsz karta, som publicerades i Amsterdam 1598 och visar rutten för Barentsz två skepp, är den första dokumenteringen av dessa obebodda ishavsoar.

Barentsz karta ingår i Varmings kartsamling, tillsammans med andra kartor av en rad kända kartografer, som Ortelius, Mercator, Blaeu, Hondius, Janssonius och van Keulen. Totalt består samlingen, som numera förvaras på Svalbards museum i Longyearbyen, av 61 äldre kartor insamlade på 1960-talet och framåt av tidigare kontorschefen vid Store Norske Spitsbergen Kulkompani, Henrik Varming, själv född i Longyearbyen och uppväxt i Barentsburg på Spetsbergen. Till samlingen hör också omkring 1 200 böcker, som likaså förvaras i Longyearbyen. Kartorna finns tillgängliga via DigitaltMuseum.no. En katalog över Varmings kartsamling har nu givits ut av Mikael Lagerborg, bibliotekarie vid Universitetet i Sørøst-Norge, med en introduktion till samlingen och andra äldre kartor över Svalbard, samt en avslutande vetenskaplig genomgång av Svalbards historiska kartografi. Volymen innehåller också bidrag av Birger Amundsen om boksamlaren Henrik Varming och av Thor Bjørn Arlov om den arktiska kartan som idé, objekt och handling.

Arktis vita vidder var just tomma, vita fläckar, med okända konturer som fylldes med föreställningar, förväntningar och rykten. På Gerhards Mercators karta från 1606 kan man se fyra, stora öar kring Nordpolen. På andra kartor finner man imaginära öar som Frisland söder om Island och den hjärtformade ön Groeland. Till en början antogs också att Spetsbergen inte var en ö utan i själva verket en del av Grönland. De tidiga kartorna förvrängdes av felaktiga kustlinjer, missvisande longitudbestämningar och obekräftade uppgifter genom hörsägen. Kartorna hade dock inte minst betydelse för de talrika valfångstexpeditionerna i detta område. I slutet av 1600-talet seglade så många som 200–300 valfångare i Svalbardområdet varje säsong, främst från Nederländerna, England, Frankrike, Danmark och Tyskland. En hel del kunskap hölls troligen inne som affärshemligheter av dessa konkurrerande valfångare. De första kartorna avbildade Spetsbergs västkust, men kom alltefter inkludera större delar av ögruppen efter den första omseglingen kring Spetsbergen 1707 av de holländska valfångarna Giles och Rep. Svalbard går också att återfinna, om man tittar nog, på andra typer av kartor som beskriver Nordatlanten och den norra hemisfären, till exempel i Joannes Blaeus *Atlas maior* från mitten av 1600-talet. Den yngsta kartan i samlingen är en karta från 1827, av en så kallad van Keulen-typ.

Det var först genom polarexpeditionerna på 1800-talet och in på 1900-talet – som den franska Recherche-expedition, expeditioner av William Scoresby, senare av svenskarna Otto Torell, Adolf Erik Nordenskiöld och andra – som myterna om ett öppet polarhav eller en arktisk kontinent slutligen helt kunde avlivas. Den första moderna kartan över Svalbard, som baserades på triangulering med teodolit och astronomiska observationer, utfördes under en expedition 1864 av A. E. Nordenskiöld och Nils

Dunér. Den publicerades 1865, då de svenska kartograferna konstaterade: ”Alla äldre kartor öfver denna ögrupp äro ytterst oriktiga. De tyckas i allmänhet vara uppgjorda endast med stöd af de iakttagelser, som för mer än hundra år tillbaka blefvo anställda af hvalfångare från Holland och England.” (43)

De främsta bidragen till Svalbards historiska kartografi är Martin Conways historik över Spetsbergen, *No Man's Land* från 1906, och F. C. Wieders *The Dutch Discovery and Mapping of Spitsbergen* från 1919. Det senare verket är särskilt intressant i det att den skrevs som ett inlägg inför The Svalbard Treaty för att hävda nederländarna som de främsta utforskarna av området. Det hjälpte dock inte. Norge erkändes oinskränkt suveränitet över ögruppen i en traktat signerad den 9 februari 1920. Lagerborgs *Svalbard på kartet* kommer lägligt som ytterligare ett bidrag till ögruppens kartografiska historia, exakt 100 år efter att The Svalbard Treaty trädde i kraft den 14 augusti 1925.

Kartor beskriver den fysiska verkligheten, som hjälpmedel att navigera i världen, för att undvika farorna, att hitta ut och hem. Men de förmedlar också kunskaper och föreställningar om den kända världen – och om det fortfarande okända. Med fingrets väg över kartan reser man dit man aldrig varit och aldrig kommer att besöka. Kartorna uttrycker och präglas av samtidens idéer. De kan, som Arlov skriver, ses som dekorativa objekt, som hjälpmedel för orientering och navigation, men också som handling, som påverkningsmedel för att bekräfta påståenden om upptäckter, för närvaro, för att befästa maktanspråk och krav på företräde och herravälde. Dessa resonemang kring de kulturella och politiska faktorer som påverkat framställningen av kartor är, vid sidan av bildmaterialet, en av volymens större behållningar. Kartorna över Svalbard hade uppenbarligen en politisk funktion för att främja nationella intressen, för holländare, engelsmän och andra. Men även för historiker. Wieders karthistorik är ett lysande exempel. Ett annat exempel är hur sovjetiska forskare förfäktade den så kallade pomor-teorin, med hänvisning till kartor och historiska dokument, det vill säga att pomorer från nordvästra Ryssland i trakten av Vita havet skulle ha varit på Svalbard redan före Barentsz. Som titeln på Abraham Ortelius klassiska världsatlas, *Theatrum orbis Terrarum* (1570), kartan är en teater där föreställningar om världen spelas.

David Dunér

Lunds universitet

*Aztec Latin — The Renaissance Battle for Rome —
Latin Political Propaganda in the War of the Spanish
Succession and Its Aftermath*

Andrew Laird, *Aztec Latin: Renaissance Learning and Nahuatl Traditions in Early Colonial Mexico*. Oxford: Oxford University Press, 2024. 465 s. ISBN 9780197586358, inb.

Susanna de Beer, *The Renaissance Battle for Rome: Competing Claims to an Idealized Past in Humanist Latin Poetry*. Oxford: Oxford University Press, 2024. 262 s. ISBN 978-0-19-887890-2, inb.

Alejandro Coroleu, *Latin Political Propaganda in the War of the Spanish Succession and Its Aftermath, 1700–1740*. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2023. 223 s. ISBN 978-1-3502-1492-7, online.

Under den tidigmoderna epoken var latinet inte bara ett arv från antiken, utan också ett aktivt redskap i kampen om samtiden och framtiden. Tre aktuella studier visar hur latin användes för att kämpa om makt, tolka arv och forma nya världar i såväl Europa som koloniala Amerika. Det är Andrew Lairds *Aztec Latin: Renaissance Learning and Nahuatl Traditions in Early Colonial Mexico* (Oxford University Press, 2024), Susanna de Beers *The Renaissance Battle for Rome: Competing Claims to an Idealized Past in Humanist Latin Poetry* (Oxford University Press, 2024) och Alejandro Coroleus *Latin Political Propaganda in the War of the Spanish Succession and Its Aftermath, 1700–1740* (Bloomsbury Publishing Plc, 2023).

Alla tre forskare är nylatinister med en bakgrund i klassisk filologi. Deras forskning utgör dock inte renodlade språkliga eller litteraturvetenskapliga undersökningar av tidigmoderna texter på latin, utan snarare breda kulturhistoriska studier som omfattar idéhistoria, teologi, antikvarianism och bokhistoria. Tidsspannet för det material som behandlas i dessa monografier omfattar 400 år, från mitten av 1300-talet till mitten av 1700-talet. Tillsammans täcker böckerna utvecklingarna i Italien, Frankrike, Spanien, England, Tyskland, Nederländerna och Latinamerika.

De Beer undersöker hur nylatinska poeter tävlade om tolkningsföreträdet till det romerska arvet. Hon kallar denna tävling ”a battle for Rome”. Genom att imitera romerska poeter och retoriska strategier från antiken försökte tidigmoderna diktare hävda sina egna nationers anspråk på det antika Rom samtidigt som de ifrågasatte andras. De ville också framställa sig själva som ”de nya romarna”, eftersom språket och litteraturformerna de använde förknippade dem med det antika Rom och dess oöverträffade litterära arv. De Beer inleder sin undersökning med Petrarcas

poesi, där renässanspoeten försöker återskapa länken mellan den klassiska tidens Rom och samtida Rom, vars politiska och andliga betydelse försvagats på grund av påvens flytt till Avignon. Som De Beer visar var Petrarcas bild av det gamla *urbs aeterna* starkt idealiserad. Samma bild möter vi hos många andra renässanspoeter, som ville verka för en "*renovatio Romae*" och samtidigt använda Rom-bilden för egna ideologiska syften. Så här skriver den tyske humanisten Ulrich von Hutten i en dikt till sin vän och kollega Crotus Rubeanus: "*Desine velle sacram imprimis, Crote, visere Romam/ Romanum invenies hic, ubi Roma, nihil.*" ("Sluta framför allt, Crotus, att vilja besöka det heliga Rom: här, där Rom är, finner du inget romerskt.") Detta distikon avslöjar von Huttens syn på dagens Rom: enligt honom har den gamla dygd som fanns där förut nu lämnat staden. Det von Hutten menar är att Rom är befläckat av det romerska prästerskapets synder. (s. 102–107)

De Beer delar in sitt material enligt fem teman som alla handlar om olika sorters kamp. Kapitel 1 undersöker *renovatio Romae*-retoriken, som innebär att det fanns två typer av *renovatio* samtidigt. Den ena syftade till att faktiskt återställa Roms ställning och auktoritet i religiösa och världsliga frågor, medan den andra, även formulerad som *renovatio studii* ("förnyelse av studierna/lärandet"), syftade till att återupprätta Roms kulturella arv. Petrarca kan sägas ha förespråkat båda. Kapitel 2 undersöker fenomenet Rom som dygdens stad. Vi får också läsa om utländska poeter ("outsiders") som påstod att *virtus Romana* har flyttat till deras länder. I kapitel 3 möter vi poeter som reflekterar över Roms monument och de litterära gestaltningarna av dem som minnesplatser som bara de på latin skrivande poeterna kan tolka: de vill framställa sig själva som de rätta uttolkarna av Roms arv. Kapitel 4 analyserar dikter som skildrar Rom genom dess stadsbild (*cityscape*). Vissa poeter ser Roms ståt när de betraktar dess stadsvy, medan för andra utgörs denna bild av stadens ruiner, vilka symboliserar förfall. Kapitel 5 behandlar Rom som en metafor för den latinska litteraturen och knyter därigenom samman de teman som diskuterats i de föregående kapitlen. Det fjärde kapitlet är kanske det mest tankeväckande – panegyrisk poesi ses där som ett slags monument. Så här skriver den italienske poeten Aurelio Lippo Brandolini i sin hyllningsdikt till påven Sixtus IV: "*Livorem fugiunt, fugiunt haec sola senectam,/ effigiunt avidos carmina sola rogos*". ("Endast dessa dikter flyr avund, flyr tidens ålder, flyr giriga begravningsbål.") Verserna skulle givetvis leda läsarens tankar till Horatius välkända ode 3.30, där den augusteiske poeten jämför sin poesi med ett verkligt monument som varken väder eller tid kan förtära. Conrad Celtis ord kanske är ännu mer talande för denna uppfattning av litteraturens kvalitet: "*virtus scripta sola manent*" ("endast dygd och litteratur består"), en sentens som understryker det skrivna ordets

förmåga att förbli oförgängligt. Denna insikt sammanfattas av De Beer på följande sätt: "In the eyes of these humanist poets, there is only one kind of human creation that resists destruction – and that is literature" (s. 204).

Andrew Laird belyser i sin tur hur det latinska språket och renässans-humanismen introducerades i Mexiko, vilket skedde strax efter den spanska erövringen av det. Genom utbildning av inhemska ungdomar i latin, retorik och filosofi fogade europeiska munkar den mexikanska befolkningen in i den latinska traditionen. Det som hände var att ursprungsbefolkningens författare inte bara började skriva på latin, de utvecklade också Nahuatl som skriftspråk för kristen litteratur, fabler och historisk reflektion. Ofta var de influerade av grekisk-romerska förebilder. Boken har nio tematiska kapitel och börjar med berättelsen om de första franciskanerna som anlände till Mexiko på 1520-talet. Det är intressant att läsa om var de hämtade sin inspiration under sitt missionsarbete: det var både antika författare och renässanslärda som Thomas More och Erasmus. Flera av dessa missionärer var själva skickliga författare. Det gäller till exempel Julián Garcés *De habilitate et capacitate gentium sive Indorum novi mundi* ("Om de nya världens folks, eller indianers, duglighet och förmåga") (1537), som var den första boken från Nya Spanien att tryckas i Europa. I sitt traktat försvarade Garcés urinvånarna och ville skydda dem från "det rättfärdiga kriget" och slaveri. Samtidigt hittar vi texter där författarna ser ner på ursprungsbefolkningen. Det gäller till exempel franciskanen Cristóbal Cabrerás *De solicitanda infidelium conversione* ("Om att främja hedningars omvändelse") (1582), som förespråkade att särskilda *oppida* ("byar") skulle grundas för att undervisa och omvända indianerna. Kapitel 2 handlar om missionärernas tekniker som de använde sig av för att övertala den lokala befolkningen att konvertera. De identifierade sig med den gestalt som Cicero framställde som retorikens upphovsman: den enda mannen som först förmådde människorna att leva ett civiliserat liv genom sin övertalningsförmåga (Ciceros *De inventione*). Senare skulle missionärerna skriva egna handböcker i retorik, medan de fortsatte leta efter de bästa metoderna för sitt arbete. Berättelser om mirakler sågs som ett bra sätt att påverka indianer. Franciskanerbrodern Diego Valadés försökte i flera diagram visa vad han trodde var mexikanernas teknik att memorera. Senare skulle jesuiten José de Acosta förklara att det var avgörande att kunna folkets språk och tro om man ville förstå hur de tänker. Kapitel 3 beskriver de första grammatikböckerna för de inhemska språken. Franciskanerna var först ut att producera sådana. Det var framför allt viktigt att göra en grammatik för Nahuatl som var regionens största språk och fungerade som ett kommunikationsmedel mellan olika folk i Mexiko. Grammatikböckerna var oftast på spanska, men som modell användes Antonio de Nebrijas *Introductiones Latinae* (ca. 1487). Det visade

sig dock vara svårt att applicera latinska grammatikor för beskrivningar av språk som inte var flekterande. Men européerna lyckades påtvinga det latinska alfabetet på de mexikanska språken. Lairds största korrigering av tidigare forskning finns i kapitel 4 som berättar om den utbildning som missionärerna gav till den lokala elitens barn. Detta skedde på El Colegio de Santa Cruz som grundades 1536 i Tlatelolco. Enligt äldre forskning skulle läroanstalten producera inhemskt prästerskap. Detta är en felaktig uppfattning, säger Laird. Skolan skulle producera en ny styrande elit som skulle vara utbildad enligt kristna humanistiska principer. Skolan grundades med El Real Colegio de Santa Cruz de la Fe i Granada som förebild: lärosätet i Granada var ett internat för söner till konverterade muslimer. Det viktigaste resultatet som skolan i Mexiko åstadkom var att inhemska lärda började översätta latinska texter till Nahuatl och på det sättet skapade skriftlitteratur på sitt eget språk. Kapitel 5 handlar om just sådana texter som var översättningar från latin till Nahuatl. Tyvärr erkändes nästan aldrig indianernas översättargärning: översättningsarbetet tillskrevs som regel de franciskaner som de arbetat tillsammans med. Kapitel 6 behandlar brev från lokala guvernörer till den spanska kronan. Vid de tillfällen som guvernörerna använde latin ville de också uppvisa sin humanistiska utbildning. Kapitel 7 är kanske det mest underhållande: det handlar om översättningar av Aisopos fabler till Nahuatl. Ytterligare en missuppfattning korrigeras här: det var inte Aldus Manutius kända utgåva av fablerna från 1517 som användes av översättarna i Mexiko, utan Joachim Camerarius utgåva från 1538. Genom denna rättelse har Laird kunnat ompröva den tidigare forskningens i huvudsak negativa tolkning av fablernas version på Nahuatl. Författaren visar också att de fabler som valts för översättningen har en sak gemensamt: på ett eller annat sätt handlar de alla om konsten att regera. I vissa fall ändrar översättaren dessutom själva slutpoängen. Fabeln om den svarte mannen är ett sådant exempel. Den svarte mannen, vars nye herre försöker tvätta bort hans färg, förblir svart hur mycket denne än tvättar honom – något som illustrerar att ingen kan förändra sin karaktär. Den nya versionen av texten sade att herrar inte kan förändra naturen hos dem som förväntas tjäna dem. Kunde detta vara ett budskap till spanjorerna?! Kapitel 8 diskuterar ett verk som heter *Historia general de las cosas de la Nueva España*. Det sammanställdes av franciskanen Bernardino de Sahagún som lagt ner 30 år på att färdigställa verket. Det försöker beskriva indianernas religion utifrån ursprungsbefolkningens källor och vittnesmål. Kapitel 9, som också är bokens sista tematiska kapitel, analyserar inhemska krönikor som flitigt hänvisade till den antika litteraturen. Vi förstår att författarna inte bara anpassade sig till kolonisatörernas kultur utan också lyckades med att omforma den europeiska humanistiska litteraturen för egna syften.

Alejandro Coroleus bok utforskar det latinska språkets centrala roll i politisk propaganda under spanska tronföljdskriget (1701–1715) och dess efterspel. Det är ett brett spektrum av texter som diskuteras av Coroleu: allt från officiella dokument och panegyrik till smädesskrifter och juridiska traktat. Det som framgår är att latinet fortfarande sågs som ett kraftfullt medel för ideologiska strider.

Kriget om den spanska tronföljden (1701–1715) handlade om vem som skulle ärva tronen efter Karl II:s död den 1 november år 1700. Frankrike stödde Filip (V) av huset Bourbon, medan Habsburgarna stödde Karl III av Aragonien och Kastilien. Filip hade utsetts i Karl II:s testamente, men Habsburgarna hävdade sin rätt till tronen och utsåg Leopold I:s son Karl som arvtagare. I Spanien utvecklades konflikten till ett inbördes- och regionskrig mellan Kastilien och Aragonien, där även Katalonien ingick. Det latinska material som producerades i samband med det är massivt och utgörs främst av tillfälleslitteratur, det vill säga texter som skrevs inför eller efter ett särskilt tillfälle. Texter som handlar om Karl är betydligt fler än de texter som handlar om Filip, men Coroleu har en bra blandning i sitt urval och inkluderar poesi från båda lägren samt inskriptioner på medaljer. Kapitel 1 analyserar vilka tekniker och *topoi* som användes för att legitimera Karl respektive Filip som arvtagare till tronen. Kapitel 2 behandlar beskrivningar av de viktigaste slagen och belägringarna. Till exempel fick Barcelona, som belägrades av de franska styrkorna år 1705 och 1706, många dikter tillägnat sig. Vi hittar bland dem poesi om Anna av England som skickat sina hjälptrupper till Karls undsättning i Barcelona: hon är både en amazon och en ny Judit (Judit dödade Holofernes och räddade på så vis sin stad Betylua som var belägrad av den assyriske generalen). Samtidigt jämförs Katalonien med Achates som var Aeneas vapendragare: hon är lika trogen Karl som Achates var trogen sin herre. Kapitel 3 behandlar bland annat den litteratur som producerades i samband med freden i Utrecht. Den franske jesuitpoeten Noël-Étienne Sana-don beskriver Europas längtan efter stabilitet och nämner även det krig som drabbar Ursa Major. Den stora björnen är så klart Norden och poeten syftar på det pågående stora nordiska kriget. Kapitel 4 visar hur latin fortsatte att fungera som politiskt redskap även efter krigets slut: denna del av boken behandlar texter av katalanska författare som tvingades i exil efter att de allierades styrkor lämnat Katalonien. Dessa personer bosatte sig antingen i Wien eller Italien, men fortsatte skriva om sin situation som landsförvisade. De ville göra sitt folks röst hörd genom att skriva på det internationella språket. En av dem var den katalanske juristen Josep Plantí, som flytt till Wien. I en av sina texter är han djupt upprörd över att Katalonien som först befriades, sedan blev bedraget ("fallita") av sina allierade och bortglömt ("neglecta") av de mäktiga nationerna i freds-

avtalet. (s. 129) Han är bestört över att Katalonien inte ens fick delta i förhandlingarna år 1713 och bestämma över sin egen framtid.

Dessa tre studier rymmer alla material som är relativt okänt för historiker som forskar om tidigmodern tid. De skiljer sig åt i sin teoretiska förankring: Lairds monografi är lika mycket en utbildningsvetenskaplig studie som en lärd redovisning av många förbisedda men ytterst intressanta källor. De Beers bok utgör ett gediget exempel på receptionsstudier och det som inom forskningen benämns *heritage studies*. Coroleu återger främst de källor han har identifierat men hans avslutande kapitel om katalanska författare i exil tillför ett mycket fräscht och stimulerande perspektiv, eftersom han lyfter fram en oväntad grupp av författare.

Med detta sagt bör vi uppmuntra studiet av latinska texter som handlar om vårt eget land. Många av dem finns redan idag digitaliserade och detta måste tas tillvara. Nylatinskt material är nämligen väsentligt om vi vill nå en mer fullständig förståelse av Sveriges tidigmoderna historia och de ideologiska kamper som där ägde rum.

Elena Dahlberg

Högskolan i Skövde

När staten inte räcker till

Lena Lennerhed och Jens Rydström, *När staten inte räcker till: AIDS och det civila samhället*. Örlinge: Gidlunds förlag, 2024. 348 s. ISBN 978-91-7844-551-6, hft.

HIV-epidemin ställde världen i stort, inklusive det svenska samhället, inför en rad komplexa frågor: Hur smittspridning skulle förhindras och de sjuka behandlas, vilken position de smittade skulle ha i samhället i form av rättigheter och skyldigheter, vilka resurser som behövdes för att sköta prevention, omvårdnad, och den uppsjö av bio-socio-kulturella svårigheter och behov som uppstod för den nya gruppen "hiv-positiva" och deras omgivning. I en samförfattad monografi tar sig Lena Lennerhed och Jens Rydström an de icke-statliga organisationer, föreningar och grupper som engagerade sig i frågan och bidrog till en konkret infrastruktur för att hantera HIV och AIDS, deltog i det offentliga samtalet, och genererade kunskap om en till en början ny och okänd problematik.

Frågan om föreningsväsendet och HIV/AIDS är särskilt intressant, då infektionen har och hade en unik gruppbyggande egenskap som skiljer sig väsentligt från alla andra sjukdomar som blivit föremål för organisationsbildning. Rädsla och stigmatisering skapade snabbt en avgränsning

där "de hiv-positiva" blev till en specifik grupp i samhället, men samtidigt skar denna indelning tvärs igenom och kopplade samman ett antal existerande, och i många fall redan organiserade, kategorier av människor: homosexuella män, droganvändare och blödarsjuka, vars HIV-infektion också var kopplad till deras tillhörighet till just dessa grupper. Därmed skapades en situation där de HIV-positiva å ena sidan hade mycket gemensamt som grupp, men å andra sidan uppstod också ett stort antal separata kategorier av HIV-positiva som i varje enskilt fall hade grupp-specifika behov, intressen och bakgrunder.

I sin bok studerar Lennerhed och Rydström det framväxande civila AIDS-samhället, där redan existerande organisationer som RFSU, RFSL och Röda Korset konfronterades med en plötslig kris som av skilda skäl låg inom deras verksamhetsområde. Till detta kom ett antal nya organisationer som bildades specifikt för AIDS-frågan, genom avknoppning av undergrupper som HIV-positiva homosexuella män, eller mobilisering av ytterligare samhällsgrupper som berördes av HIV på specifika sätt och inte täcktes av de existerande intressegrupperna, exempelvis kvinnor, invandrare och sexarbetare.

Studien är en imponerande kartläggning av dessa organisationer, speglad genom publikationer, arkivmaterial och intervjuer. Upplägget är kronologiskt och delar sig i fyra faser som täcker in tidsperioden från det första svenska AIDS-fallet 1982 fram till millennieskiftet, och i varje kapitel går författarna i tur och ordning igenom varje organisations verksamhet under perioden samt specifika övergripande och sammankopplade skeenden, som samarbeten och konflikter mellan olika föreningar. Detaljrikedomen är enorm, och framställningen ligger mycket nära källmaterialet, där frågor om möteslokaler, bildvalet i informationsbroschyrer, koordinering av volontärverksamhet och mycket mer avhandlas. Det är en bedrift att på detta sätt sammanställa en bred, för att inte säga spretig, verksamhet under tre decennier till en sammanhängande historia och samtidigt i det mesta behålla blicken på hur den speglar skilda och föränderliga synsätt på sexualitet, makt, rättigheter och ansvar. En särskild utmaning ligger också i att, som författarna påpekar, skriva en kritisk historia över ett skeende där protagonisterna handlade under enorm press och med mycket lite kunskap, samtidigt som historikern sitter med facit i hand.

Samtidigt går det inte att komma ifrån att boken i första hand framstår som ett dokumentationsprojekt. Inledningen formulerar ett antal forskningsfrågor och presenterar vissa teoretiska utgångspunkter, men dessa lyser sedan med sin frånvaro i själva undersökningen för att till sist plockas upp igen i den avslutande diskussionen. Den detaljerade redovisningen av föreningarnas verksamhet sätts också i mycket liten utsträckning i något större sammanhang, vare sig det är svensk politik, media, eller sam-

hållsutveckling under 1980- till 2000-talet, föreningslivets och patient-aktivismens historia, eller den internationella litteraturen. Det senare är särskilt anmärkningsvärt, då ju HIV- och AIDS-aktivism varit föremål för omfattande och inflytelserik forskning internationellt och det hade varit mycket värdefullt att på ett tydligare sätt kunna se likheter och kontraster mellan de organisationer som studeras här och de som uppmärksammas av andra forskare. Inte minst hade detta varit högintressant då Lennerhed och Rydström i sitt val att inte fokusera enbart på en av de berörda grupperna, utan på hela spektrumet av HIV- och AIDS-kopplade organisationer, skiljer sig från mycket annan tidigare forskning.

I detta val ligger också de allra intressantaste fynden i undersökningen. Författarna visar på komplexiteten som skapades när HIV delade existerande grupper och kopplade samman tidigare åtskilda kategorier. Gemensamt för samtliga var att de var på olika sätt utsatta grupper. Då AIDS-frågan riskerade att ytterligare öka deras marginalisering, fanns impulser att ta avstånd ifrån de drabbade eller som i fallet med blödarsjuka tysta ner frågan, för att undvika att den egna gruppen skulle lida ytterligare statusförlust genom att associeras med en fruktad sjukdom. Samtidigt var sammankopplingen med andra berörda grupper för många en del av stigmat, vilket visade sig exempelvis i svårigheterna med att skapa samlingsplatser för HIV-positiva, eftersom de uppfattades av vissa i målgruppen som lokaler för homosexuella eller droganvändare.

Tidigare forskning har visat hur AIDS-epidemin, inte minst i Sverige, ledde till en politiskt styrd normalisering av homosexualitet, genom att å ena sidan fördöma och förbjuda vissa sexuella praktiker, bland annat genom bastuklubbslagen, och å andra sidan skapa förutsättningar för en "acceptabel" form av homosexuell samlevnad genom registrerade partnerskap. I Lennerhed och Rydströms bok fördjupas denna bild, då de visar hur AIDS skapade sexualpolitiska konfliktlinjer inom gayrörelsen själv, där vissa företrädare stod för en linje där tillfälliga sexuella kontakter och många sexpartners ansågs vara skadligt för gruppens anseende medan andra försvarade rätten till sexuell utlevelse utanför tvåsamhetsnormer. En motsvarighet till detta finner författarna också bland de organiserade före detta droganvändarna, där skadereduktionsåtgärder som sprututbyte och i synnerhet metadon skapade liknande kontroverser när AIDS-frågan stöpte om verkligheten.

I sitt avslutningskapitel drar författarna ett antal slutsatser och tecknar en samlad bild av ett organisationslandskap som genom AIDS inte bara tillhandahöll utan också fick tillgång till betydande resurser. Såväl äldre och väletablerade organisationer som mindre och nystartade grupper fick betydande offentligt stöd, vilket möjliggjorde en utbyggd verksamhet med anställda, lokaler och andra viktiga resurser som i sin tur ökade dessa

organisationers möjlighet till inflytande. Trots detta drar författarna slutsatsen att någon kooptering, det vill säga att föreningarna genom statligt stöd skulle förlora sin kritiska udd och självständighet, inte ägde rum. Här uppstår ett spörsmål, eftersom de i samma kapitel presenterar en paradox: att Sverige i internationell jämförelse sticker ut som ett land med mycket restriktiva åtgärder inom AIDS-politiken, men att radikala och aktivistiska rörelser som reagerade och protesterade mot detta samtidigt i stort sett saknades. Det framstår som värt att utforska om inte svaret på denna paradox är just att en kooptering faktiskt ägde rum genom det generösa offentliga stödet.

Sammantaget har Lena Lennerhed och Jens Rydström gjort en viktig undersökning som erbjuder ett ytterst digert material. En oräknelig mängd uppslag för framtida forskning kan hittas i denna bok, som den kris både i föreningslivet och individuella liv som utlöstes av bromsmedicinerna och deras plötsliga omvälvning av framtidsutsikter, behov och relevans, den ständigt återkommande lokalfrågan och dess centrala betydelse för så många av de behandlade föreningarna, eller de organisationsdrivna vård- och rekreationshemmen, bara för att nämna några av de teman som säkerligen skulle kunna bli ämnen för egna studier och förhoppningsvis kommer att bli det.

Ylva Söderfeldt

Uppsala universitet

Svante Arrhenius

Jan Malmberg, *Svante Arrhenius: Nobelpristagare, kosmopolit och klimatpionjär*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2025. 683 s. ISBN 978-91-0-18968-6, inb.

Jan Malmberg har skrivit en 700-sidig populärvetenskaplig biografi över Svante Arrhenius, den förste svenske Nobelpristagaren, kosmopoliten, m.m., m.m. Vi får följa Arrhenius nästan dag för dag, i vetenskapen och utanför vetenskapen, i Nobelpriskommittén, och under en oändlig mängd resor, middagar, festligheter, banketter, ärebetygelser etc. Tonen är familjär, och huvudpersonen benämns genom hela boken, endast vid sitt förnamn: Svante.

Arrhenius beskrivs som en stor, till och med gigantisk, vetenskapsman, med en bedövande vetenskaplig mångsidighet. Förutom sitt huvudområde fysikalisk kemi, har han enligt Malmberg, "nosat på" fysiologi, geologi, astrofysik, botanik, teknik, pedagogik, meteorologi, kemi och telegrafi.

Dessutom arbetat intensivt inom Nobelkommittén vid val av pristagare, varit banbrytare inom snart sagt varje samhällssektor, drivit flera fabriker, verkat inom fredsrörelsen, deltagit i rösträttskampanjen, anlitats som expert av flera myndigheter o.s.v. Man kan förstå att Malmborg nästan drabbats av svindel inför dessa aktiviteter.

Malmborg har det goda syftet att beskriva personen Arrhenius, också utanför vetenskapen, i samhället, i familjelivet etc. och då utnyttjat både det rika handskriftsmaterial som förvaras på Kungliga Vetenskapsakademien, och privat familjekorrespondens. Vi får veta mycket om hans aktiviteter utanför vetenskapen, där resor och inte minst festligheter får ett lite för stort utrymme. Men med hänsyn till att hans berömmelse i så stor grad utgår från hans vetenskap borde den ägnats mer uppmärksamhet.

Man efterlyser en mer reflekterande syn på vetenskapens historia. Arrhenius' elektrolytiska dissociationsteori, tanken att ett salt i en vattenlösning omedelbart sönderdelas i negativa och positiva joner, och med vars hjälp flera av lösningen egenskaper kunde förklaras, fick stor internationell uppmärksamhet, var ett viktigt bidrag till vetenskapens historias och blev en hörnsten i den nya fysikaliska kemin. Teorin håller, med vissa modifikation, fortfarande idag. Men det fanns kritik, bl.a. från professorerna i Uppsala: Robert Thalén och Per Cleve. De två framställs överlag som konservativa bakåtskrivare, oförmögna att se det banbrytande i den teori, en 23-årig och förmodligen väldigt utåtriktad student, presenterade. Men dels var teorin ännu inte fullt utvecklad, dels bröt den mot vad de flesta kemister ansåg vara riktigt, dels var det experimentella underlaget svagt. Det fanns vetenskaplig kritik, vilken enligt Malmborg främst berodde på svenska inskränkta akademiker. Dessa beskrivs med ord som, "stränga stofiler", "missunnsamma", "trångsynta", "högdragna" som inte vill störa "den trånga naturvetenskapliga hierarkien" i sin "akademiska ankdam" där Arrhenius sägs ha "tvingats kämpa emot överhetens fördomar" och i sin ungdom drivits av "en ursinnig vrede mot överheten". Säkert fanns trångsynta akademiker och säkert skedde inga vetenskapliga stordåd vid svenska universitet, men de var medelstora medelgoda universitet, inte mer värda epitetet "ankdam" än andra intuitioner i samhället. Och det krävs betydligt mer än ett brev från Thalén till professor Erik Edlund i Stockholm 1881 för att förändra vetenskapshistorien.

Malmborg påpekar gärna att det senare ofta visat sig att Arrhenius haft rätt i de debatter han deltog i. Dissociationsteorins tillämpning på immunokemin mötte stark kritik, men efter Arrhenius död, har det visat sig att han hade rätt. Arrhenius kritiserade Max Planck, enligt denne på ett ganska ovänligt sätt, angående grunden för dissociationsteorin, men med tiden redde de ut sina eventuella skiljaktigheter. Hur, får vi inte veta, bara att. Arrhenius hypotes om livets uppkomst på jorden genom att livsfrön,

panspermier, av strålningstrycket transporterades genom rymden, kritiserades hårt, men år 2000 hävdade ett internationellt forskarlag att detta inte alls vore omöjligt. Arrhenius kan ha haft rätt! Och han tycks jämt avgå med segern i "sin eviga kamp mot Uppsalafysikerna". Han teoretiska modell för jordens uppvärmning på grund av ökad koldioxidhalt i atmosfären anses idag vara den första någorlunda riktiga modellen, och har renderat honom epitetet klimatpionjär. Men Uppsalafysikern Knut Ångström ansåg sig experimentellt motbevisat den, men med försök, som enligt Malmborg i över ett halvsekel vilselett vetenskapen. Det går inte att utan vidare avfärda ett experiment som vetenskapen trott på i femtio år.

Skall man ta bokens motto, Greta Thunbergs "lyssna på vetenskapen!", på allvar måste man för att förstå dess historia och plats i vår kultur, lyssna till all vetenskap inte bara till den som vi idag anser hade rätt. Arrhenius kritiker måste tas mer på allvar än här sker, även om vi idag anser att dessa hade fel. Annars riskerar vi att göra honom större än vad han var, minskar möjligheten att förstå hans plats i samtidens vetenskap och riskerar att ge en skev bild av hur vetenskap förändras. Man blir inte snille bara för att man fört korrespondens med tjugosju Nobelpristagare. Med tanke på Arrhenius' makt i Nobelkommittén är många nobelpristagare snarare oundviklig i korrespondensen. Bevarade brev med Einstein berör bara praktikaliteter i samband med Nobelpriset, inget annat, men presenteras här med den outtalade implikationen att Arrhenius rörde sig på samma nivå.

Att redogöra för debatter där den biograferade inte segrade, är givetvis inte detsamma som att förringa denna persons vetenskap, men vetenskapens historia kan aldrig bli en historia om vem som först hade rätt, dvs först tänkt som vi gör idag. Att studera en vetenskapsman i egenskap av att vara före sin tid, i stället för i sin tid, är att missa det viktigaste för förståelsen såväl av denne som av tiden. Kanske skulle många av överorden och förenklingarna kunna ha undvikits med en mer kritisk inställning till källmaterialet, där Malmborg ofta utgår från Arrhenius egna ord eller från glorifierande nekrologer och hyllningsprogram.

Arrhenius var enligt egen utsago i första hand, teoretiker, inte experimentator, vilket också Malmborg observerar. Men varför anlätade då myndigheter och företag honom för att lösa komplexa praktiska och samhällseliga problem, som elektrifieringen av Sverige, men även i frågor långt från hans kompetensområde (varför anlätades inte någon kompetent?). Han invaldes i Örebro Pappersbruks styrelse, men att ge praktiska industritekniska råd kräver långvariga erfarenhet inom området, och varifrån fick Arrhenius den kunskapen? Eller anställdes han tack vare sin klart uttalade åsikt att vetenskap var nödvändig för teknik? Från den maktposition i samhället, han nu som del av överheten intagit, hördes hans röst! Att ställa frågor kring Arrhenius syn på förhållandet experiment och

teori i vetenskap och förhållandet mellan teknik och vetenskap, skulle ha varit en möjlig ingång för förståelsen av Arrhenius insatser både i vetenskapen och i samhället, och kanske särskilt i hans omfattande populärvetenskapliga verksamhet. Vilken bild av vetenskapen gav dessa?

Men det går att i Malmborgs text se en mer komplicerad bild av Arrhenius. Vi får veta, i bisatser, att han var långsint, att han skrattade gott när Nernsts publika experiment orsakad kortslutning i lokalen, och att han överdrev sina egna forskningsresultat; difterifrågan var löst – vilket den inte var. Men inte minst: ”så fort Svante Arrhenius klev in i ett rum var det han som tog kommandot” (15). Alla kanske inte uppskattade detta karaktärsdrag, det kan vara svårt att säga emot en professor och nobelpristagare, som tillhörde gräddan i samhället – och vad gäller akademiska gräl var Arrhenius långt ifrån någon duvunge. Bakom den evigt framgångsrike, vänsälle bjässen och giganten, finns en annan intressantare person som borde fått större utrymme.

Malmborgs biografi väcker, trots nöjsam läsning, fler frågor än den besvarar. Frågor som framför allt relaterar till Arrhenius’, enligt honom själv, viktigaste verksamhet, den vetenskapliga, där problem skyndas över och där historien förenklas till förmån för en mycket positiv bild av en på alla områden ytterst framgångsrik vetenskapsman. Om verksamheten på hans skötebarn Nobelinstitutet för fysikalisk kemi får vi i till exempel stort sett bara veta att den var i full gång och att den går som smort, och kanske är det symptomatiskt att titeln på Arrhenius’ omtalade avhandling från 1884, *Recherches sur la conductibilité galvanique des électrolytes* varken återkommer i texten eller nämns i litteraturlistan.

Anders Lundgren

Uppsala universitet

Feminist Philosophy

Synne Myrebøe, Valgerður Pálmadóttir and Johanna Sjöstedt (eds.), *Feminist Philosophy: Time, History and the Transformation of Thought*. Huddinge, Södertörns högskola, Södertörn University, 2023, 385 p. ISBN 978-91-89504-36-3, hft., ISBN 978-91-89504-37-0, digital.

Can we ultimately integrate feminist theories and perspectives into academic philosophy and history of ideas? And how can philosophers and feminists position themselves in a time of crisis, alternative facts, and dwindling trust in expertise? A first glance at the situation and the curriculum of predominantly Western philosophy might suggest that

much has already been achieved: since the early twentieth century—when in many parts of Europe, women only had very limited access to higher education and to universities, let alone an academic career—the production and reception of knowledge and theories was still a male dominated field due to economic, cultural, and political power imbalances. When women finally gained equal access to the academic system and acquired higher positions, it was often easier to address philosophical questions and feminist issues through literature or cultural studies, even after the second, third or fourth wave of feminism.

Today, a crucial number of feminist texts and the works of women, along with the corresponding theories, have found their way into the canon of philosophy, the history of ideas, and other disciplines. More currently, there are several projects and collaborations at an international level to fill further gaps and publish the writings of previously neglected female thinkers: an important international network with various publication projects and working groups in this context is ‘History of Women Philosophers and Scientists’ (<https://historyofwomenphilosophers.org>). It is also connected to the ‘International Association of Women Philosophers’ (<http://www.women-philosophy.org>), a professional association that provides a forum for discussion, interaction and cooperation. This certainly contributes to the awareness of power imbalances and promotes a more flexible understanding of gender stereotypes and role models. A closer look reveals however, that the resistance against a “feminist perspective” especially in academic philosophy is still strong, and the number of female students and women in higher and more prestigious academic ranks in philosophy is stagnating, as Sally Haslanger has also emphasized in “Changing the Ideology and Culture of Philosophy: Not by Reason (Alone)” (*Hypatia*, Vol. 23, No. 2, 2008, pp. 210–223). As the editors Synne Myrebøe, Valgerður Pálmadóttir and Johanna Sjöstedt claim in their 2023 published anthology *Feminist Philosophy: Time, History and the Transformation of Thought*, a great deal of work in feminist philosophy is still undertaken in other disciplines, such as literary studies and art, history, gender studies, and sociology. The aim of their publication is therefore, on the one hand, to acknowledge the transdisciplinarity of feminist philosophy today and to present current research at the intersection of philosophy, history of ideas, and feminist theory: engaging with examples as diverse as Antigone as a role model for queer identity, or the Netflix series *Stranger Things* as a commentary on gender and sexuality, to name but a few. On the other hand, the book deals with key philosophical concepts and issues—e. g. common sense, the conception of understanding, or standpoint epistemologies—from a feminist perspective and asks questions about “what philosophy has to offer feminism.”

These contributions are not just intended as a critical examination of the canon in order to bridge long-lasting gaps in research that can only gradually being closed, or point towards misogyny and racism in canonical texts, which the editors identify in the introduction as relevant strategies to acknowledge neglected women and their works. Nevertheless, Myrebøe, Pálmadóttir and Sjöstedt, together with a group of renowned scholars from Sweden, Norway, Finland, Iceland, Denmark, Israel, and the US, are aiming for something else—a deeper analysis and interrogation into the tradition of texts and concepts in the sense of a productive actualization to create alternative narratives and strategies for intellectual participation of women in philosophy and theory today.

This approach is reflected in the book's structure, which is divided into five systematic main sections: Feminist Philosophy in the Present Tense, Transformations in History, Transformations in Art, Transforming Knowledge Regimes, and Openings to Understanding. These parts are subdivided into a total of 13 chapters with contributions from 20 authors. The first section lays the groundwork for the exemplary case studies that follow in later sections by addressing important aspects of the relationship between philosophy and feminist theory and perspectives. Tuija Pulkkinen talks about the tension of philosophy and feminism and looks into their different concepts of time and truthfulness and traces points of convergence: the tradition of philosophy needs historical as well as political dimension in order to serve feminist thought. Kristina Fjelkestam addresses the different concepts (and valuations) of time and temporality in history and philosophy, underlying Western modernity, in contrast or correspondence with queer temporality studies. Sara Edenheim focuses on the tradition and idea of historiography, connected to a limited understanding of historical consciousness as a narrow liberal humanist concept of the past, that needs to be overcome in order to address challenges today. Naomi Scheman closes by pointing out that philosophy is historically connected to prestige and hegemonic ideas about the generic individual, detached from empirical conditions and problems that limit critical and emancipatory thinking. According to her we need to connect with standpoint epistemologies and marginalized perspectives to make philosophy relevant today.

The second part 'Transformations in Time' deals with women as thinkers and producers of texts and ideas, with respect to their canonization as well as historical, social and material conditions. Firstly, Cecilia Rosengren discusses the modified version of rationalism of the early modern British philosopher Margaret Cavendish (1623–1673) against the background of ongoing debates with Descartes and the Royal Society. Helgard Mardt focuses on Hannah Arendt's concept of thinking and

judging as prerequisites for political action, inspired by Walter Benjamin's "Concepts of History": in the aftermath of WWII, experience, storytelling and imagination is needed to capture the fragmented past and give orientation by including a plurality of experiences. In her text on a feminist archive, the Bibliothèque of Marguerite Durand (1864–1936), Marta-Laura Cenedese deals with the conditions for the production of feminist knowledge and emphasizes the library as a physical, affective space that connects several generations of women.

The third part focuses on 'Transformations in Art': here, Claudia Lindén shows how Swedish history is portrayed in contemporary fiction in relation to its female protagonists (from unmarried mothers to marginalized Sami) and has actually shaped society. Fanny Söderbäck examines the denial of grief as experienced by trans women and addressed in Sebastián Lelio's 2017 film *A Fantastic Woman*, with reference to the ancient character of Antigone. Lastly, Erik Poulsen contrasts two works of popular culture, the movie *Ghostbusters* (1984) and the TV series *Stranger Things* (2017), to discuss contemporary ideas of gender, sexuality, and representation.

The fourth part illuminates 'knowledge regimes' and how they can be transformed by feminist epistemologies, questioning preconditions of knowledge production, epistemic normativity, and concepts of truth. Sagy Watemberg Izraeli, with reference to the analytical philosopher Willard Van Orman Quine, examines the epistemic sources of stereotypes. She argues that these are not based on empirical evidence, but are rather socially constructed. Referring to Claudia Castañeda's research, Zlatana Knezevic questions the idea of a universal childhood, reveals power relations and calls for a more nuanced concept of otherness in relation to children and childhood. In her contribution, Ylva Gustafsson identifies and discusses gender-specific discourses on work-related stress and burn-out using the example of nurses following the introduction of New Public Management in the healthcare sector in the 1990s. She argues that these are not emotional reactions, but rather expressions of ethical distress related to a lack of time and resources for adequate care. In her contribution, Oda Davanger also rejects grounding emancipatory struggles on identity categories when it comes to combating oppression in feminist and anti-racist politics. Conceptualising oppression using such categories only helps to perpetuate prevailing norms and power relations.

The fifth part of the book finally draws attention to the premise that thinking is rooted in past concepts, a tradition that must be made transparent in order to enable novel conceptualisations: Jorunn Økland examines various examples of so-called sacred spaces from ancient Greek to 19th-century English poetry and shows how a dualistic distinction between

private and public leads to misunderstandings about the role of women in sacred or religious spaces, calling for new conclusions. Guðbjörg R. Jóhannesdóttir focuses on feminist phenomenologies of embodiment, using linguistic analyses of Icelandic metaphors and names to examine expressions of situatedness in a particular environment and to generate knowledge. Finally, Nicole des Bouvrie examines various ways of understanding and of approaching truth without violence (e. g. through embodiment practices such as dancing, praying, meditating). She develops an ethical approach that embraces the radical openness in the sense of philosophical compassion, which she describes as ‘active hesitation’.

As described in the editors’ afterword, this unique transdisciplinary publication by internationally renowned experts was made possible by the Nordic Summer University, a remarkable network and forum founded in 1950 by scientists and scholars as an open, democratic and egalitarian environment, closely linked to traditions and networks such as the Vienna Circle. In this spirit, the network ‘Feminist Philosophy: Time, History and the Transformation of Thought’ has attracted more than 200 scholars from over 20 countries since 2016, in collaboration with various universities, including Södertörn University.

This multifaceted volume supports and enriches ongoing historical research and theoretical discussions with new perspectives, approaches and research methods, while focusing on current and particularly relevant topics. It is hoped that a sequel with a similar interdisciplinary background will follow and that the work will develop into a reliable basis for further exploratory research at the interface of philosophy and feminist theory—as is much needed today.

Silke Körber

University of Vienna

Nuets närhet, det förflutnas samtid

Eva Nilsson Nylander och Mats Larsson (red.), *Nuets närhet, det förflutnas samtid: En antologi om vardagens tryck*. Lund: Universitetsbiblioteket i Lund, 2024, 338 s. ISBN 978-919-854-324-7, hft.

Vardagstryck såsom pizzamenyer, livmedelsreklam och manualer utgör omkring 90 procent av allt som produceras vid svenska tryckerier. Trots denna omfattning är dessa tryck en så naturlig del av vår vardag att vi sällan reflekterar över deras existens eller betydelse. De produceras för att fylla en omedelbar funktion – att informera, instruera eller marknadsföra

– men anses i regel sakna ett långsiktigt värde. Därför förpassas de snart till byrålådor, papperskorgar eller återvinningscentraler. I vissa fall undviker vi dem helt och hållet med hjälp av brevlådeskyltar med texten ”Ingen reklam, tack!”. Enligt Eva Nilsson Nylander, bibliotekarie, bokhistoriker och redaktör för antologin *Nuets närhet, det förflutnas samtid*, är vardagstrycken emellertid en ovärderlig källa till historisk kunskap. Just eftersom dessa tryck så tydligt präglas av den tid inom vilken de tillkom ger de en unik inblick i människans vardag, arbete, fritid och drömmar. Därmed bidrar de till förståelsen av vardagslivets förändring över tid. På så vis är vardagstrycken en central del av nationens kollektiva minne.

Tack vare pliktexemplarslagen har Sverige en omfattande samling av vardagstryck. Dessa återfinns bland annat på Lunds universitetsbibliotek som sedan 1698 har rätt att få ett pliktexemplar av alla vardagstryck som produceras i Sverige. En stor del av vardagstrycken katalogiseras av biblioteket och blir därmed synligt och tillgängligt för allmänheten. Mycket katalogiseras dock inte och blir därmed osynligt. Vardagstryckens osynlighet inskräps vidare av att de inte finns förtecknade i bibliografier eller säljs i bokhandeln. Målsättningen med *Nuets närhet, det förflutnas samtid* är därför att synliggöra potentialen och mångfalden i universitetsbibliotekets omfattande samling av vardagstryck.

Antologin är disponerad utifrån sex övergripande teman: ”Politik och arbetsliv”, ”Fritid och rekreation”, ”Drömmen om ett bättre liv”, ”Döden”, ”Ord, bilder och bruk” samt ”Insamling och struktur”. Utöver förord och inledning innehåller antologin 29 bidrag. Det är således en omfattande publikation, både tematiskt och kapitemässigt. Bidragen är författade av bibliotekarier och forskare inom discipliner som etnologi, historia, idéhistoria, bokhistoria, ekonomisk historia och mediehistoria. Källmaterialet, som är rikligt illustrerat i antologin, är omfattande. Det rymmer allt från telefonkataloger till sömnadsmönster och sträcker sig över flera århundraden. Snarare än att erbjuda fördjupad forskning ger antologins bidrag en bild av vilket material som finns tillgängligt i Lunds universitetsbiblioteks samlingar av vardagsuttryck. Vidare ger bidragen exempel på vilken typ av studier som detta material möjliggör. På grund av antologins omfattning är det inte möjligt att behandla samtliga bidrag inom ramen för denna recension. Följande avsnitt lyfter därför fram ett urval av de bidrag som, i min mening, ger en särskilt god inblick i vardagstryckens potential.

I kapitlet ”Det demokratiska trycket” beskriver författaren och journalisten Per Svensson hur trycksaker som politiska pamfletter, flygblad och affischer varit avgörande för att främja människors vardagliga politiska engagemang. Därmed, menar Svensson, är dessa ”läs- och släng-tryck” en del av det kulturella och politiska arv som vår egen samtid vilar på. Genom

en klassisk bildanalys undersöker Svensson vidare hur olika politiska partier historiskt har positionerat sig gentemot varandra och gått till väga för att locka väljare.

I "Gott och billigt äter man alltid på de av Systembolaget ledda restaurangerna" synliggör Håkan Jönsson, docent i etnologi, hur vardagstryck kan användas av den som intresserar sig för den svenska hotell- och restauranghistorien. Bland annat påtalar Jönsson att festliga menyer från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet visar att kombinationen av alkohol och musik under denna period ansågs hota den allmänna ordningen och moralen. Jönsson poängterar även att vardagstryck som berör uteätande återfinns under "Kommunikationer", eftersom detta ätande historiskt främst har ägt rum i samband med resande. Därmed bidrar han med värdefull information om hur dessa tryck klassificeras.

I kapitlet "Varuexposé, nyhetsmedium och förströelsekytt: Det tidiga 1900-talets postorderkatalog som vardagshistorisk källa" resonerar Charlotte Nilsson, postdoktor i etnologi, insiktsfullt om vardagstryckens möjligheter och begränsningar. Vardagstryck rymmer inte enbart information om upphovspersonernas föreställningar om livet och döden, påpekar Nilsson. De synliggör också vilka ramar som har funnits för människors handlingar, upplevelser, tankar och drömmar. Genom att kombinera en ny studie av postorderkataloger från 1900-talets första decennier med en tidigare studie av Åhlén och Holms postorderföretag visar Nilsson vidare hur dessa kataloger formade människors konsumtionsmönster och drömvärldar. Hon påpekar att även att postorderkataloger inte säger något om faktisk konsumtion, men att de, i kombination med annat material, kan bidra till en bättre förståelse av det tidiga 1900-talets konsumtionsmönster.

I "Dödens pris" åskådliggör Lynn Åkesson, professor emerita i etnologi, hur informations- och reklamtryck om kistor, gravstenar, sorgkläder och liknande kan användas för att studera hur moderniteten påverkade den känslomässiga och praktiska hanteringen av anhörigas dödsfall. Bland annat poängterar Åkesson att modernitetens idéer om hälsa och hygien framträder i det tidiga 1900-talets marknadsföring av begravningsmaterial. Hon poängterar vidare att vardagstryck med döden som tema, i kombination med exempelvis lönestatistik från samma tid, kan öka förståelsen för dåtidens samhälle i stort.

I kapitlet "Strindberg, allmänheten och det praktiska förflutna" lyfter Jan Eric Olsén, bibliotekarie och fil. dr i idé- och lärdomshistoria, fram de biblioteksbesökare som använder sig av samlingarna av vardagstryck i andra syften än forskning. Dessa låntagare är enligt Olsén främst intresserade av att använda samlingarna på ett praktiskt sätt och söker ofta information som ska göra det möjligt för dem att lösa en uppgift som

berör dem på ett personligt plan. Som exempel nämns en låntagare som med hjälp av en möbelkatalog ville återställa en ärvd fåtölj till dess originalskick. Denna dagsaktuella praktiska användning av vardagstryck skiljer sig i hög grad från hur forskare använder dem för att rekonstruera samhälleliga företeelser och sammanhang, och synliggör därmed att universitetets samling av vardagstryck inte bara är en angelägenhet för akademien.

Nuets närhet, det förflutnas samtid utger sig inte för att erbjuda teoretiskt förankrad forskning. Trots det hade en större teoretisk fördjupning, åtminstone i antologins inledningskapitel, varit önskvärd. I inledningen återkommer formuleringar om hur vardagstrycken ”speglar” sin samtid. Det nämns dock inget om hur dessa tryck också kan ha format den tid i vilken de producerades. En diskussion om hur vardagstryck påverkar människors föreställningar, vanor och behov hade ytterligare tydliggjort vilken rik källa till historisk kunskap som universitetsbibliotekets samling av vardagstryck utgör. Trots sitt ämnesmässiga omfång tenderar antologin att bli enformig, då många av bidragen främst är beskrivande och saknar analytisk fördjupning. Som läsare blir jag även osäker på om det är samlingen av vardagstryck eller författarnas expertis som har avgjort hur många kapitel som skrivits inom respektive tema. Medan ”Politik och arbetsliv” innehåller åtta bidrag, rymmer ”Döden” endast två. Ett fördjupat resonemang om antologins urval hade därför varit värdefullt.

Antologin har dock flera styrkor. Inte minst uppfyller den målsättningen att synliggöra potentialen och mångfalden i universitetsbibliotekets omfattande samling av vardagstryck. Under läsningen väcks tankar om hur jag hade kunnat använda mig av dessa tryck i min egen forskning och när jag talar om antologin med mina kollegor blir även de nyfikna på materialet. Antologins bidrag ger även inspiration till potentiella studier och väcker idéer om hur vardagstryck kan kombineras med andra typer av källmaterial. Allra bäst kommer antologin kanske till sin rätt på institutioners fikabord eller som inspirationskälla i uppsatskurser. I sådana sammanhang har *Nuets närhet, det förflutnas samtid* stor potential att öppna upp universitetsbibliotekets samling av vardagstryck för en bredare publik och stimulera framtida forskning.

Tintin Hodén

Södertörns högskola

Sinnen i arbete

Ingemar Pettersson och Daniel Normark (red.), *Sinnen i arbete*. Lund: Arkiv förlag, 2025. 273 s. ISBN 9789179243951, hft.

Antologin *Sinnen i arbete* mutar in ett nytt område inom svensk sinnesforskning. Här handlar det varken om sensoriska upplevelser i vardagen eller i historien utan om det vetenskapliga bruket av sinnesintryck. Antologin driver in en kil mellan den medicinska forskningen om våra sinnesorgan och den humanistiska sinnesforskning som vuxit fram under de senaste fyrtio åren för att i nio bidrag belysa sinnenas plats inom naturvetenskap, teknik och samhällsvetenskap. Det är ett berömvärt initiativ som förhoppningsvis kan leda till omfattande ny forskning.

Ambitionsnivån är hög. Inledningen situerar sinnesforskningen inom ett brett forskningsfält och följer intresset bland historiker och antropologer från klassiker som Alain Corbin, Constance Classen och David Howes i slutet av 1900-talet till nyare och även svenska arbeten. Ett viktigt tillägg är dock Robert Jüttes imponerande historik, på engelska *A History of the Senses from Antiquity to Cyberspace* (2005), kanske också rekommendationen att uppsöka tidskriften *The Senses & Society*. De kroppsliga sinnenas antal diskuteras inte, men både sinnenas hierarki och synens dominans kommenteras. Kanske hade ändå föreställningar om andra sinnen, som balanssinne och muskelsinne, ibland kallat det proprioceptiva sinnet, kunnat tillföra intressanta aspekter.

Artiklarna i antologin *Sinnen i arbete* befinner sig till stor del i ett engagerat upptäckarstadium. Författarna kommer från teknik- och vetenskapshistoria, ekonomisk historia, sociologi, historia och idéhistoria. Tanken är att i stort sett hålla sig till naturvetenskaplig kunskap. Sedan inrättar sig verkligheten naturligtvis inte efter universitetens disciplingränser. Därför rymmer artiklarna även inslag av humanistisk karaktär, såväl historiska som litterära och estetiska. Både bilder och artefakter spelar en avgörande roll i framställningen. Texternas illustrationer visar högst besynnerliga maskiner och i artikeln om luktens roll inom medicinsk diagnostik finns en skämtsam bild, hämtad från Wellcome Foundation, föreställande välklädda herrar som på officiellt uppdrag sticker näsan i källare, avlopp och avskrädeshögar för att finna orsakerna till koleraepidemin i London 1832. De kommenterar sitt sökande, styrt av luktupplevelser: "Oh, if I can but find a smell!" och "The scent lies strong here; do you see anything?" Mer explicit än så kan idéhistorikern Annelie Drakmans tes om näsans erfarenhet som en aktiv och legitim komponent i produktionen av kunskap inte visas. Hon tar dessutom avstamp i Lubbe Nordströms välkända reportage *Lort-Sverige* från 1938. Även han fann

ibland armodets odör så vidrig att den kunde bli synlig. Drakman argumenterar framgångsrikt med många vittnesmål från samtida läkare för att det hon kallar *luktmedicin* förblir en levande medicinsk praktik ännu i slutet av 1800-talet och driver tydligt tesen om sinnenas bestående värde inom vetenskaplig forskning.

Tesen om luktens starka position inom vetenskapen får deciderat stöd även av Anders Lundgren, professor emeritus i idéhistoria. Han går tillbaka till industrialiseringens början och utgår från sin omfattande kunskap om lukt och smak i 1700-talets kemi. Han kan visa att inte bara då utan även långt fram i tiden är sinnesintrycken viktiga i laboratoriearbetet, speciellt i början och i slutet av forskningsprocessen. Lundgrens slutsats är att kemin till stor del förblir en praktisk vetenskap som kräver hantverkarskunnande, kvalitativa bedömningar och direkt sinneserfarenhet. Bevisen finner Lundgren lättast i läroböcker, korrespondens och memoarer, medan de olfaktoriska elementen ofta redigerats bort i vetenskapliga artiklar som endast rapporterar forskningens resultat. Ytterligare en artikel dröjer sig kvar i 1700-talet. Det är ekonomihistorikern Måns Jansson som söker sinnesbaserade kunskaper inom 1700-talets metallhantverk och kan visa på behovet av sensorisk kunskap, både i form av taktila och visuella färdigheter, som viktiga testredskap och betydelsefulla delar av arbetets grunder.

Antologins centrala fråga, huruvida teknikutvecklingen har gjort behovet av empiriska sinnesintryck överflödiga, får ett definitivt svar av Hanna Vikström, postdoktor i historia, som kommer fram till att så inte är fallet. Hon tar sin utgångspunkt i tandläkaryrket där professionaliseringen skett parallellt med en omfattande teknikutveckling. Elektricitet har erbjudit bättre belysning och nya redskap. Röntgenfotografering sker numera på rutin och en rad smärtstillande medel har introducerats. Trots stora förändringar blir Vikströms slutsats att nya instrument kräver övning och nya sensoriska kunskaper. Dessutom består en rad traditionella moment. Tandläkaren sticker fortfarande sina fingrar i patientens mun och känner på tänderna. Om andedräkten är avskräckande kan det inte döljas för luktsinnet och om tandköttet är svullet eller blödande syns det vid en okulär besiktning. Sinneserfarenheter och behovet av ett lätt handlag förblir avgörande. Vikströms artikel bidrar positivt till volymens generella slutsats att behovet av sinnena har överlevt till vår tid, även inom vetenskapen. Ny teknologi har inte gjort sinneskunskaperna obsoleta utan i stället fött behov av nya färdigheter. Dessutom kräver nästan all avancerad apparatur visuell avläsning av resultaten. Röntgenbilder kräver specialkunskap och är inte alltid lättolkade.

Flera av artiklarna samlas kring ljudets roll i vetenskaplig forskning. Redaktören Ingemar Pettersson, teknik- och vetenskapshistoriker samt

docent i ekonomisk historia, introducerar termen *psykoreologi* under den fyndiga rubriken "Hör så gott det smakar". Han talar om hur forskare som vill utröna livsmedelskonsumenternas sensoriska preferenser måste ta hänsyn till de mänskliga sinnenas samarbete och därvid konstruerar avancerade maskiner som trådtöjningsgivar-löstands-tenderometrar och mätmastikatorer, men också gör organoleptiska analyser och aromastudier med hjälp av gaskromatografi. Ny teknologi introduceras för att registrera dofternas samverkan med smakupplevelsen, men även tuggljudens intrikata variationer.

I nästa artikel om ljudet studerar idéhistorikern Annika Berg hur ultraljud och ekolod presenteras i media, i första hand i dagspressen och andra populära medier under det senaste århundradet. Ultraljudet beskriver hon vackert som konsten att se med hjälp av ljud som människor inte kan höra. Där möter läsaren rapporter om seriös grundforskning, men också notiser om ultraljudsglasögon, hundvisselpipor och vattenfria diskmaskiner, samt oro över möjliga och omöjliga dödsstrålar. Mer välkända användningsområden är naturligtvis ekolod och fosterdiagnostik. Berg ger också inblickar i andra synestetiska översättningar som överför intryck från ett sinne till ett annat, både historiskt och i samtiden.

Den tredje artikeln om ljudet är skriven av Tiina Männistö-Funk, docent i teknikhistoria vid Åbo universitet. Hon lyfter framför allt fram talsyntesens betydelse för fonetisk forskning och undervisning. Männistö-Funk presenterar namngivna maskiner som Ove, Pat och EEva, vilka efterliknar och återskapar mänskligt tal för att förstå det bättre. Men i artikeln möter läsaren även mer välkända maskiner, som voderen och vokoderen, vilka format filmens robotröster.

Smaken utforskas i den andre redaktören Daniel Normarks artikel "Smaken av det smaklösa". Normark är docent i sociologi och studerar här 1900-talets laboratorieundersökningar av vattnets smak. I centrum står läkaren och fysiologen Yngve Zotterman (1898–1982), författare till *Med alla sinnen öppna. En sinnesfysiologs minnen* (1971). Trots ambitiösa försök att omvandla smak till såväl visuella grafer som ljud, av Zotterman inspelade på stenkakor, blir detta enligt Normark till slut historien om ett misslyckande. Glädjande nog var Zotterman själv ändå nöjd. Hans apparater hade kommit till användning och han tyckte att arbetet rymt några av "livets evighetsstunder" (215).

Kanske är det symptomatiskt att artikeln om synen är lättast att knyta till egna erfarenheter. Den handlar om olika försök att locka kunder med attraktiva skyltfönster och är skriven av två docenter i ekonomisk historia, Klara Arnberg och Nicolas Glover. De beskriver hur en kommersiell skyltningsslära växer fram under första halvan av 1900-talet. Den gör anspråk på att förmedla hur ljus, färg och fokus leder till ökad konsumtion.

Rekommendationerna varierar mellan enskilt blickfång, exklusivt urval och stapelskyltning som fokuserar mångfald och överflöd. För trots den nya disciplinens systematiska analyser står det aldrig helt klart vad som är mest effektivt. Den bestående insikten är att konsumenten alltid vill ha något nytt. Därför förordas alltid omväxling och variation.

Artiklarna fokuserar fascinerande studieobjekt och ger sammantaget ett rikt spektrum av olika synpunkter på de kroppsliga sinnenas användning inom skilda vetenskaper. Bokens svaghet ligger i att artiklarna aldrig samlar sig till någon helhet. Redaktörerna anstränger sig verkligen, både med en omfattande inledning och en speciell slutkommentar av en erkänd vetenskapshistoriker, men bådaddera räknar samvetsgrant upp bidragen i den ordning de står i volymen och ingen tycks hitta en röd tanketråd att följa. Den kronologiska dispositionen visar heller inga tydliga tendenser. Bruket av sinnena verkar inte på något signifikativt sätt variera inom olika discipliner, skilja sig mellan de olika sinnena eller ändra karaktär under den långa industrialismens epok. Troligen minskar trots allt inslagen av direkta sinnesintryck i det vetenskapliga arbetet, men det är knappast bokens poäng och det framförs inte heller som någon slutsats. Tvärtom är det sinnenas grundläggande relevans och bestående position inom vetenskapen som står i centrum.

Antologins styrka, utöver de enskilda bidragens värde, ligger i att utforska ett nytt och spännande forskningsområde och övertygande visa på de mänskliga sinnenas betydelse inom vetenskap, teknik, ekonomi och samhällsvetenskap. Den hägrande slutsatsen blir att även om sinnenas roll minskar ur vissa aspekter så behåller de ändå en väsentlig position inom produktionen av vetenskaplig kunskap. Det är en viktig insikt som inspirerar till fortsatt reflektion och förtjänar att belysas av många nya forskningsprojekt. Det handlar om att kartlägga ett till stor del okänt område. När ytterligare forskning tillkommer kan förhoppningsvis en fastare bas etableras och ett tydligare mönster skönjas.

Elisabeth Mansén

Stockholms universitet

Hela människor

Cecilia Riving, *Hela människor: Patientmötet i behandling av psykisk ohälsa från sent 1700-tal till 1924*. Göteborg: Makadam, 2024. 357 s. ISBN 978-91-88661-96-1, inb.

Cecilia Rivings *Hela människor* är en idéhistorisk studie av det psykoterapeutiska mötet i svensk psykiatri från sent 1700-tal till början av 1900-talet. Genom ett rikt och fängslande källmaterial undersöker hon hur patientmöten formulerats och legitimerats inom olika medicinska och psykiatriska diskurser, med särskilt fokus på kontakten som kunskapsform. Hennes uppmärksamhet på det relationella är ett originellt och välkommet grepp i svensk idéhistoria.

Boken rör sig i skärningspunkten mellan psykiatrihistoria, vetenskapshistoria och medicinsk humaniora, och får sina teoretiska impulser från narrativ medicin och Hans-Georg Gadamers tes om psykiatrin som hermeneutisk praktik (26, 76). Samtidigt är det en studie som också kan läsas som ett inlägg i en diskussion om etik i behandlingen av psykisk ohälsa, även om det inte är någon explicit formulerad ambition.

Utgångspunkten är att det psykoterapeutiska mötet inte är ett tidlöst fenomen, utan en praktik som formats av språk, maktstrukturer, kulturella föreställningar och kunskapstraditioner. Genom diskussioner, fallbeskrivningar, manualer och texter från hospital, kliniker och psykiatriska anstalter, med särskild tonvikt på läkare som Poul Bjerre (1876–1964), analyserar Riving hur mötet mellan behandlare och patient fått olika betydelse. Särskild uppmärksamhet ägnar hon de suggestiva och känsloladdade föreställningarna om den behandlande läkaren.

Under bokens tidsperiod fanns inga psykoterapeuter i egentlig mening – yrkeslegitimation infördes för 1985. Samtidigt var alla som gav sina patienter psykologiskt bemötande i någon mening psykoterapeuter enligt vissa dåtida uppfattningar: det kan definieras snävt, som en specifik profession, eller brett som en allmänt inkännande hållning till patienten (76).

Boken är strukturerad som ett terapeutiskt möte: den behandlar i tur och ordning behandlaren, mötesplatsen, kunskapstraditionen och själva mötet. De två första kapitlen bygger främst på sekundärlitteratur, varav det första fungerar som en "bakgrundsteckning med syntetiska ambitioner", som Riving själv skriver (29). Ibland skymmer den omfattande begreppssituationen bokens huvudfråga och empiri – ett drag som kan kännas igen från en samtida idéhistorisk stil med inslag av överkontextualisering.

Med kapitlet om *Kunskapen* inleds den empiriska undersökningen. Här diskuteras de teoretiska grunder som mötet vilade på – teorier om psyket

och dess sjukdomar, relationen mellan kropp och själ, och de praktiker som växte fram kring det kliniska samtalet. Nästa kapitel, *Relationen*, är också bokens bästa. Här lyser Rivings analys av kontaktens betydelse och spänningen mellan empati och kontroll som historiskt präglat psykoterapeutiska relationer.

Riving spårar det terapeutiska mötets rötter i en lång tradition. Under 1600- och 1700-talen ersattes ett lyssnande till de "vansinnigas" röster av en rationalitetsideologi där inga avvikelser accepterades (48). Den sjuka kroppen blev föremål för en distanserad klinisk blick, och den subjektiva upplevelsen marginaliserades (35).

Tidigare hade man i viss mån omfamnat oförnuftet, nu fanns det inte längre någon plats för det. Samtidigt fanns en motrörelse, där patientens berättelse blev allt mer intressant för läkaren – och Riving diskuterar förtjänstfullt spänningen däremellan.

Hon diskuterar sedan Charcots spegelvända terapi. Patienten isolerades från familjen, fördes till läkaren och behandlingen visades sedan upp för publik. Samtidigt var det en rationalitet med inslag av illusion och mystik. Samma dualism fanns i den animala magnetismen, där läkaren både uppfattades som vetenskaplig auktoritet och magisk mellanhand.

Hospitalen framträder hos Riving som klaustrofobiska institutioner där mötet var belagt med tvång. Före det sena 1920-talets lag användes tvångs-tröjor och isolering som korrigerande metoder. Under tidigt 1800-tal började dock svenska läkare diskutera psykisk sjukdom som något som också krävde förståelse och samtal. Ett grundproblem låg i frågan om sjukdomens säte – kroppen eller själen? Psykiatrin var på jakt efter själen. I de tidiga medicinska texterna fanns både somatiska och psykologiska förklaringsmodeller (131). Oavsett inriktning fanns en individualistisk syn på psyket.

Riving visar hur psykiatrin, trots framväxande rationalitet och klinisk distans, aldrig helt upphörde att söka kontakt. Här står Poul Bjerre i centrum och han framstår som en företrädare för en humanistisk och ibland mystiknära psykiatri. För honom var läkaren en vägledare i mörkret. Det räckte inte att ge patienterna biffstek, bad eller radiumbehandling, samtalet var själva läkekonsten och den skulle inte baseras på lydnad utan på förtroende. Det är här Rivings bok blir verkligt laddad; i skildringen av kontakten som både möjlighet och fara.

Den animala magnetismen är ett annat exempel. Om patienten litade fullt på magnetisören kunde ett särskilt band uppstå, en själslig rapport. Den tyske magnetisören Hufeland jämförde denna relation med den mellan mor och foster (185–186). Bjerre beskrev ett liknande tillstånd av överlåtelse, där läkaren gav upp sig själv och levde sig in i patientens lidande med "förståelsens makt" (194). Det psykoterapeutiska samtalet

liknade för honom bikten, och läkaren blev en modern präst, eller en barnmorska i platonisk mening.

Riving för en intressant diskussion om läkarrollens självförståelse. Läkaren sågs ofta som en förvaltare av världens ordning. I 1800-talets samhälle, präglad av naturvetenskap och framstegstro, fick läkaryrket närmast kosmologisk betydelse: "Om universum följde samma lagar som kroppen, hade vetenskapen den kunskap som avgjorde mänsklighetens öde", citerar Riving Torbjörn Gustafsson Chorell (35).

En av bokens mest intressanta trådar rör just läkaren som intuitiv gestalt. Bjerre menade att läkaren skulle vara bildad även i konst, filosofi och psykologi. Här introduceras begreppet *fronesis* – en praktisk vishet, en förmåga att hantera det oväntade och mångtydiga, "det som ett människoliv innehåller och som aktualiseras i perioder av sjukdom och utsatthet" (276).

Men det finns också en mörkare sida. I samtidens populärkultur blir den hypnotiserade ibland en vampyrisk figur: magnetisören riskerade att bli sjuk av att behandla för länge, hypnotisören tömdes på nervkraft. Rivings diskussion av denna ömsesidiga påverkan, hur relationen mellan behandlare och patient också kunde bli destruktiv, är skarp och suggestiv.

Hennes analys av själens läkekonst i gränslandet mellan vetenskap och ockultism är spännande. Hypnos, suggestion och magnetism framträder som gränspraktiker – ibland legitima, ibland som skuggspel. Det är i denna yta som samtalet får sin särskilda tyngd. Här uttrycker Bjerre en radikal idé: den psykiskt sjuka människan är någon som inte förmår tysta sina inre röster. Psykoterapin måste därför inte bara diagnostisera utan hjälpa patienten att återupprätta kontakt med livet; samtalet blir ett sätt att bryta "isoleringens trollkrets" (146).

Bjerre förespråkar också en idé om självläkning. Den sjuke är inte en trasig maskin utan en människa med en inre läkande kraft som kan hjälpas fram. Riving för denna tanke till sin spets: det terapeutiska mötet blir en plats för transformation (och ibland övertalning). Det är en stark idé i en samtid där psykiska tillstånd ofta förstås som genetiskt fixerade, där man talar mycket om skador, men mindre om läkning. Bokens etiska kraft: ligger just där, i kontakten som möjlighet, inte bara som struktur.

Samtidigt finns svagare partier. Analysen av kön och klass förblir relativt ytlig. Diagnoser som hysteri och moral insanity nämns, men problematiseras inte till fullo i termer av könade eller moraliska normer. Riving antyder mest. Hon nämner Showalters och Johannissons idé om den "besvärliga kvinnopatienten", hon som inte simulerar, men som använder sjukdomen som språk. Inte heller diskussionen om läkarnas känsloreglering blir helt övertygande. Riving vill korrigera bilden av 1800-talets läkare som känslolokalt distanserad, men motbilderna blir ibland alltför försiktiga.

Den terapeutiska relationen är enligt Riving ”viktig och berikande – för att man får möta inte bara en patient, inte bara en människa, utan ett helt mysterium” skriver Riving. (278). Kanske hade hon där kunnat nyansera: inte alla relationer! I boken har det framgått tydligt att den terapeutiska kontakten både är risk och möjlighet.

Boken avslutas med tanken på människan som mysterium, och det är en formulering som återknyter till psykoterapiens hermeneutiska grund. Att tolka det ogripbara, att möta inte bara en patient, utan ett helt liv. ”Inte bara en människa, utan ett mysterium”, skriver Riving (278). Det är en vacker och ambitiös avslutning på en bok som inte bara vill kartlägga en idéhistorisk förändring, utan också påminna om att mötet fortfarande är centralt för förståelsen av psykisk ohälsa. Att lyssna framstår i boken som en sällsynt och radikal förmåga.

Isabelle Ståhl

Stockholms universitet

Religiös världsbild

Hanne Sanders, *Religiös världsbild och kyrka i dansk-svenska Lunds stift 1650–1720*. Lund, Centrum för Öresundsstudier vid Lunds universitet 43. Göteborg och Stockholm: Makadam, 2024. Övers. från danska av Madeleine Björkegren Bergström. 335 s. ISBN 9789170613777, inb.

Sanders bok är omfångsrik och fylld med olika aspekter av tidigmodern nordisk historia med den religiösa världsbilden som ett gemensamt tema i sex olika delstudier. Hon utvecklar eller förstärker begreppet religiös kultur under påverkan av en rad tidigare historiker som undersökt hur folk hanterat religionen praktiskt i vidaste mening. Vad som blir mindre intressant då är läroutvecklingen inom kyrkan och heller inte prästernas utläggningar av bibelorden, utan hur människorna hanterade den styrande och krävande Guden i sin vardag. Sanders beskriver därmed deras liv som präglade av ett religiöst-magiskt synsätt.

Vad Sanders strävar efter att klargöra är den lokalt närvarande kyrkans samhälleliga och kulturella roll i människornas liv i det tidigmoderna nordiska samhället. I detta fall utgörs det lokala av Lunds stift som från att ha varit danskt fram till 1658 ändå fortfor att förbli danskt i många avseenden men under svensk politisk kontroll; först efter skånska kriget blev det även läromässigt och kyrkomässigt svenskt.

En omedelbar svårighet med Sanders innehållsrika bok är en något egensinnig användningen av begreppet ”sekularisering”. I vedertagen

mening används det om en kultur där kyrkan och religionen separerats från politiken och ytterst från den allmänna samhällskulturen. Vanligen avses med begreppet därför en utveckling som inleddes under 1700-talet och fullbordas långt senare, men Sanders vill alltså hävda att redan reformationen skulle ha inneburit ett slags sekularisering då den individuella tron ersatte den gemensamhetskultur som tidigare hade rått. Hon likställer därmed den tidigmoderna förändringsprocessen med sekularisering.

Men om vi lämnar etiketterna åt sidan, har Sanders onekligen en poäng i sin övertygelse att kulturhistorien inte bara rymmer föremål utan även seder och där bakom även föreställningar och attityder. Hon förankrar sin uppfattning i en lång sammanfattning av olika moderna historiker med liknande perspektiv och framhåller sammanfattande att den tidigmoderna människan alltså hade vad hon kallar en religiös-magisk världsbild.

I ett av hennes första kapitel sår hon emellertid ändå viss förvirring. Hennes studie över kyrkorivningarna i Skåne på 1800-talet leder till mer oklarhet än motsatsen. Det framgår att tidshoppet motiveras av att det då och där blev tydligt vad som Sanders avser att hävda, alltså att rivningarna gjordes av religiös rationalitet och inte som de flesta har trott av rent praktiska skäl, exempelvis av behov av fler sittplatser. Hon må ha goda skäl att hävda att man bör studera kyrkorummets utformning utifrån en religiös världsbild men det hela synes inte bidra till förståelsen av större delen av den övriga studien, alltså hennes empiriska och noggranna studie av Lunds stift under ett antal decennier i slutet av 1600-talet och med ett nedslag år 1719.

Större delen av boken håller sig alltså till ett tidigmodernt Skåne och till Lunds stift. En uttalad ambition Sanders har haft är att särskilt studera religionen och kyrkan som spegel av den religiösa världsbilden hos människorna ute i socknarna. De avslutande fem kapitlen belyser detta utifrån olika aspekter, först i en studie över biskop Winstrups sätt att hantera sin och stiftets övergång från det danska riket till det svenska. Själv accepterade han utan vidare att byta lojaliteten till en ny kung, alltså den svenska. Däremot vidmakthöll han samma religiösa grundsyn som tidigare, vilket åskådliggjorde hur den religiösa kulturen inte hade samma starka inriktning på nationella gränser som den politiska.

Vid freden 1658 fick alltså Lunds stift behålla sin tidigvarande ordning och därvidlag blev det mesta sig likt för den vanligen skåningen, alltså att gudstjänstritualerna, prästräkan, kyrkoböckerna och även språket förblev vad det dittills hade varit. Därmed kan Sanders avvisa den gängse uppfattningen att svenskarna omedelbart igångsatte en försvenskning av Skåne. Visserligen tas steg i den riktningen efter skånska kriget men föga systematiskt och först på allvar senare på 1680-talet, inte minst däri att den nya kyrkolagen 1686 blev påbjuden även i Lunds stift.

I ett långt och utförligt kapitel om prästtillsättningar i Lunds stift kan Sanders övertygande visa att brottet mellan danskt och svenskt inträffade först efter skånska kriget. Endast ett fåtal av prästerna valde att fly till Danmark. Det fanns traditionellt skillnader i hur präster rekryterades mellan länderna. I Sverige rådde i princip stiftsordning, alltså att man levde och verkade i det stift där man blivit prästvigd. Så var det inte enligt dansk ordning och det präglade fortfarande stiftet i Lund under den första svenska tiden till dess det blev ett skifte på 1680-talet. Ett tydligt uttryck för denna danska influens var att man fortsatte att anse att prästkandidaterna borde ha fått sin utbildning vid universitet, inte vid gymnasier som alltjämt var den normala svenska ordningen. Sanders antagande att det var denna tradition som ledde till att ett andra universitet i Sverige grundades i Lund är intressant.

Sanders tar i ett annat kapitel upp den delvis förändrade roll som domkapitlet fick efter reformationen och litet överraskande är en av hennes slutsatser, att tvärtom vad man tidigare har ansett, de danska domkapitlen faktiskt till sin traditionella innebörd överlevde reformationen snarare än de svenska gjorde. De danska fortfor att ansvara för stora gods innehav fram till 1660-talet. Men i båda länderna hade domkapitlet en viktig roll i hanteringen av äktenskapsärenden och detta fortsatte till 1700-talet i båda länderna.

Sanders avslutar sin innehållsrika bok med två studier över domkapitlet i Lund både i allmän mening men i synnerhet rörande problem som berörde människor i allmänhet inom stiftet, alltså i äktenskapsfrågor. Sådana ärenden upptog i stort sett en fjärdedel av domkapitlets arbete. Med tanke på att äktenskapen skulle ingås med båda parter uttryckta medgivande, skulle man kunna se möjligheten till en skilsmässa som tämligen ringa. Visserligen var processen komplicerad men som även tidigare forskning har visat var domkapitlets hantering av äktenskapsproblem inte alls ett oöverstigligt hinder. Skälet var enligt Sanders att kyrkan betraktade båda makarna som jämbördiga parter och det krävde att de båda även i ord och handling demonstrerade detta. Det var naturligtvis inte fråga om jämställdhet i modern mening men ändå ett uttryck för likhet i vissa avseenden. De normala grunderna för skilsmässa var antingen att den ena parten bara avvikit eller att någondera hade begått hor. Kyrkan och domkapitlet strävade naturligtvis alltid först efter att om möjligt förlika parterna med varandra.

Sanders noggranna empiriska studier av Skåne och Lunds stift medför således flera viktiga iakttagelser för att förstå både den svenska och danska politiken i slutet av 1600-talet. I sin inledning konstaterar hon att hon i boken samlar ett kvartsekels forskning till en länge planerad syntes. Även om betydande resultat nu ges och även om hennes övergripande över-

tygelse om den roll den religiösa-magiska världsbilden hade för att förstå utvecklingen är riktig, måste sägas att hon möjligen har velat för många saker på samma gång vilket skänker oklarhet åt vissa partier. Bäst blir hon i sina omsorgsfulla redogörelser för sina forskningsresultat i arkiv och bibliotek. Där övertygar hon och har bidragit till att klargöra en viktig del av den tidigmoderna nordiska historien.

Erland Sellberg

Stockholms universitet